

Експертний центр з прав людини
за підтримки програми «Громадське здоров'я»
Міжнародного фонду «Відродження»

ДОТРИМАННЯ ПРАВ ВРАЗЛИВИХ ГРУП НАСЕЛЕННЯ у діяльності правоохоронних органів

наркозалежні та працівники комерційного сексу

Київ
2016

АНАЛІТИЧНИЙ ЗВІТ

ББК 67.308.11(4Укр)
УДК 343.2/.7 (477)
Д70

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

Юрій БЕЛОУСОВ
Злата ШВЕЦЬ
Віктор СЕМЕНЮК
Віктор ЧУПРОВ
Сергій ШВЕЦЬ

Д70 **Дотримання прав вразливих груп населення (наркозалежні та працівники комерційного сексу) у діяльності правоохоронних органів : [аналіт. звіт за результатами дослідження] / Авт. кол. Ю. Белоусов, З. Швець, В. Семенюк, В. Чупров, С. Швець. — К.: Паливода А.В., 2016. — 96 с.**
ISBN 978-966-437-488-7

У звіті представлена узагальнена інформація щодо стану дотримання прав вразливих верств населення (наркозалежні особи та працівники комерційного сексу), що включає загальні тенденції у сфері забезпечення прав вразливих груп у діяльності органів поліції України; види, масштаби, причини та наслідки таких порушень; чинники запобігання та протидії порушенням прав вразливих верств населення з боку правоохоронних органів.

ББК 67.308.11(4Укр)
УДК 343.2/.7 (477)

Матеріал підготовлений у межах проекту «Підвищення правової спроможності споживачів наркотиків, учасників програм ЗПТ, ПКС протидіяти порушенням їхніх прав у діяльності правоохоронних органів у співпраці з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини», який Експертний центр з прав людини реалізує за підтримки програми «Громадське здоров'я» Міжнародного фонду «Відродження».

Погляди та висновки, висловлені в цій публікації, належать колективу авторів та можуть не відображати позицію Міжнародного фонду «Відродження».

ISBN 978-966-437-488-7

© Експертний центр з прав людини,
2016

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

ВБНОН —	відділ боротьби з незаконним обігом наркотиків
ГПР —	громадсько- парламентське розслідування
ЗОЗ —	заклади охорони здоров'я
ЗПТ —	замісна підтримувальна терапія
КК України —	Кримінальний кодекс України
КПК України —	Кримінальний процесуальний кодекс України
ПКС —	працівники комерційного сексу

ЗМІСТ

ВСТУП	6
--------------------	----------

Методологія дослідження.....	10
-------------------------------------	-----------

РОЗДІЛ I. Загальні тенденції у сфері забезпечення прав вразливих груп населення в діяльності органів поліції	12
---	-----------

1.1. Аналіз основних статистичних показників, пов'язаних із наркозлочинністю.....	13
1.2. Оцінка загального стану забезпечення прав вразливих груп населення в діяльності поліції.....	16

РОЗДІЛ II. Види та масштаби порушень прав вразливих груп населення.....	24
--	-----------

2.1. Наркозалежні особи	25
2.1.1. Право на життя.....	25
2.1.2. Заборона катування	28
2.1.3. Право на свободу та особисту недоторканість	33
2.1.4. Право на повагу до приватного та сімейного життя.....	35
2.1.5. Право на ефективний правовий захист	38
2.1.6. Специфічні види порушень прав наркозалежних осіб..	41
2.2. Працівники комерційного сексу	45

РОЗДІЛ III. Причини порушень прав представників вразливих груп	48
---	-----------

3.1. Наркозалежні особи	49
3.2. Працівники комерційного сексу	52

РОЗДІЛ IV. Наслідки порушень прав представників вразливих груп	54
---	-----------

РОЗДІЛ V. Запобігання та протидія порушенням прав вразливих груп з боку правоохоронців	58
---	-----------

5.1. Проведення ефективного розслідування за фактами порушень прав представників вразливих груп, притягнення винних осіб до відповідальності.....	59
---	----

5.2. Запровадження незалежних регіональних механізмів захисту прав вразливих груп населення.	69
---	----

5.2.1. Успішні приклади протидії регіональних команд порушенням прав вразливих груп населення	72
---	----

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ	80
---------------------------------------	-----------

Додаток. Склад регіональних команд протидії порушенням прав вразливих груп населення	86
---	-----------



*Наші права і свободи – це наш **ЩИТ**,
що прикриває нас, нашу **ЛЮДСЬКУ ГІДНІСТЬ**
від ПОСЯГАНЬ з боку держави.*

Марек НОВІЦЬКИЙ,
засновник Хельсінського Фонду
захисту прав людини, Польща

ВСТУП



Аналіз результатів досліджень у сфері прав людини в Україні, звітів національних та міжнародних правозахисних організацій, доповідей Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини свідчить про те, що, попри певні позитивні зміни, пов'язані з початком проведення реформ правоохоронних органів, порушення прав та свобод людини з боку правоохоронців залишаються системними та мають значну поширеність у нашій державі.

Досить часто об'єктами таких порушень стають наркозалежні особи та представники комерційного сексу, які внаслідок свого вразливого становища нездатні ефективно протидіяти неправомірним діям правоохоронців або захищати та відновлювати свої права у разі їх порушення. Під вразливістю у цьому разі ми розуміємо такий стан, перебуваючи в якому особа позбавлена або обмежена у здатності чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям внаслідок фізичних чи психічних властивостей або інших обставин, зумовлених споживанням наркотиків або зайняттям комерційним сексом.

Досить часто вразливі групи населення є «зручною» категорією для правоохоронців у частині забезпечення «високих показників» їхньої службової діяльності.

Використовуючи те, що представники вразливих категорій найчастіше не можуть захищати свої права, а також враховуючи організаційну та правову неспроможність суспільства діяти в інтересах наркозалежних та ПКС, правоохоронці масово застосовують до них неналежне поводження різних форм та проявів. Поширеними є випадки, коли задля формування статистично-кількісних показників



своїї діяльності правоохоронці фальсифікують стосовно них матеріали кримінальних проваджень; порушують процесуальні та інші права та гарантії, передбачені міжнародними та національними нормами в разі притягнення особи до кримінальної відповідальності; при поміщенні в місця несвободи позбавляють наркозалежних осіб медичної допомоги, яка є життєво необхідною у зв'язку з їхніми фізіологічними особливостями тощо.

Актуальність проблеми підсилюється тим, що значна поширеність порушень прав представників вразливих груп, дискримінація їх за ознакою здоров'я та соціального статусу спричиняє глобальні негативні наслідки для суспільства в цілому. Це правові наслідки (порушуються принципи верховенства права, законності, нівелюються ознаки правової держави), медичні (негативний вплив на ефективність боротьби з поширенням наркоманії, ВІЛ-інфекції та інших супутніх небезпечних хвороб), політичні (дискримінація вразливих груп негативно впливає на міжнародний імідж держави), соціально-демографічні, економічні тощо.

Таким чином, порушення прав наркозалежних осіб та представників комерційного сексу з боку правоохоронних органів, на нашу думку, мають викликати особливі увагу та занепокоєння з боку як органів державної влади, так і суспільства в цілому, адже вони, окрім іншого, відображають загальну ситуацію із дотриманням прав людини у державі.

Варто також зазначити, що внаслідок стигматизації та маргінальних особливостей вразливих груп переважна частина порушень їхніх прав залишається прихованою для суспільства. За таких обставин оцінка реальних масштабів та особливостей цих порушень, розробка ефективних механізмів протидії є доволі складними завданнями.

Саме тому **Експертним центром з прав людини**, за підтримки **Міжнародного фонду «Відродження»**, розпочатий проект, спрямований на **забезпечення захисту та поновлення прав вразливих груп у діяльності правоохоронних органів шляхом посилення їхньої правової спроможності в частині захисту своїх прав, а також спроможності інститутів громадянського суспільства у цій сфері.**

Одним з **основних завдань** проекту є комплексне вивчення стану дотримання правоохоронними органами прав наркозалежних осіб та працівників комерційного сексу. Дослідження включає визначення видів та масштабів, причин та наслідків порушень прав вразливих груп, а також тенденцій та змін у дотриманні їхніх прав у зв'язку з реформою правоохоронних органів, можливості участі представників ВГ у протидії порушенням їхніх прав та чинників запобігання таким порушенням.

РЕЗУЛЬТАТИ СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ



ВИЗНАЧЕННЯ НАЯВНОСТІ ЧИ ВІДСУТНОСТІ ЗМІН

у сфері дотримання прав
вразливих груп у зв'язку з
реформами та реорганізацією
правоохоронних органів



ВИЗНАЧЕННЯ НАЙБІЛЬШ ЕФЕКТИВНИХ ШЛЯХІВ ПІДВИЩЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ТА ПРАВОВОЇ СПРОМОЖНОСТІ

вразливих груп



УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ГРОМАДСЬКО-ПАРЛАМЕНТСЬКИХ РОЗСЛІДУВАНЬ

за фактами таких порушень, фокусування
їх на тих напрямках, які дають змогу
найбільш ефективно запобігати
порушенням прав вразливих груп та
поновлювати порушені права

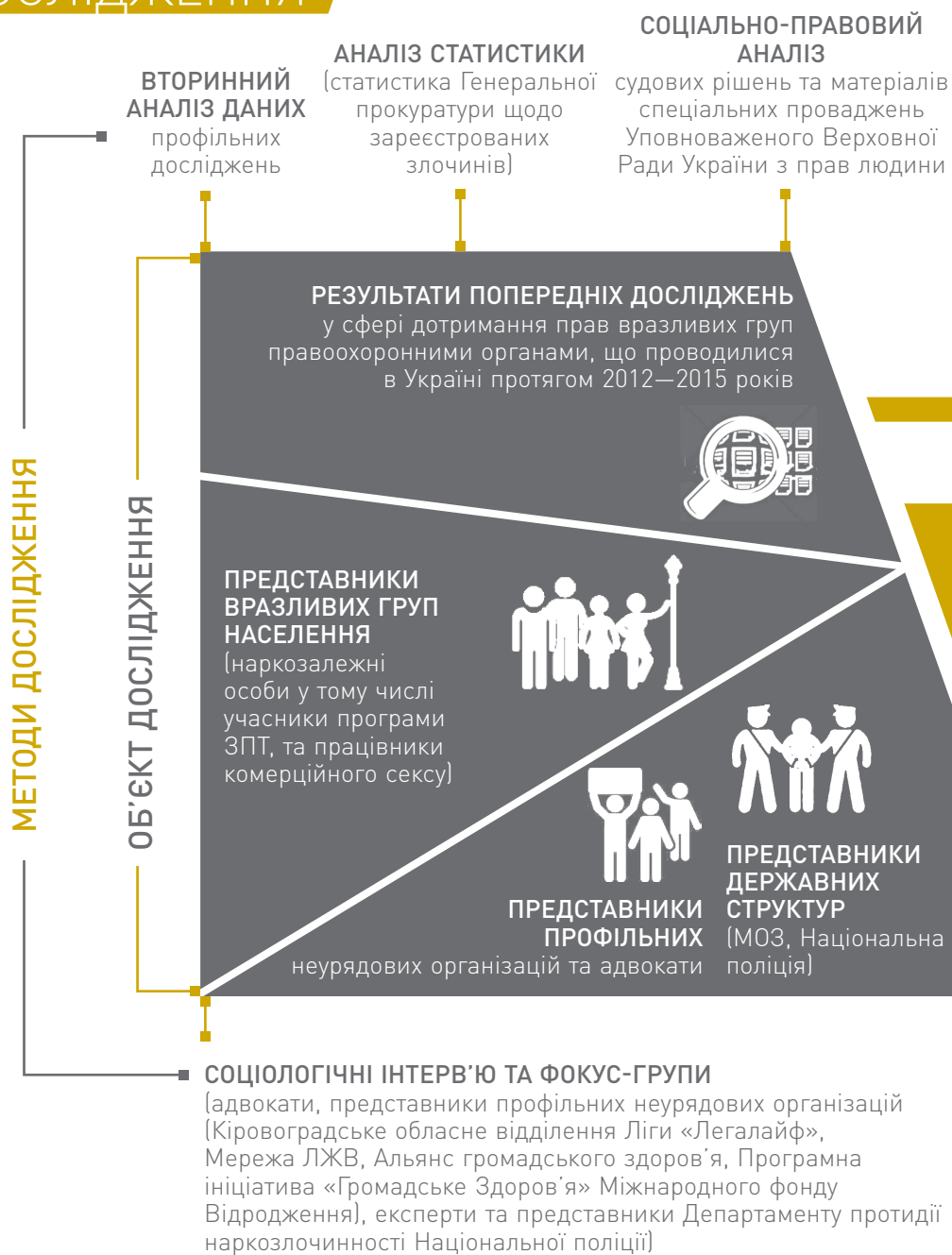


РОЗРОБКА ТА АПРОБАЦІЯ ЕФЕКТИВНИХ МЕТОДИК АДВОКАЦІЙНИХ ЗАХОДІВ

зادля поліпшення реагування
держави та суспільства
на порушення прав
вразливих груп

Результати проведеного соціологічного дослідження викладені у цьому звіті.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ



МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

КОМПЛЕКСНЕ ВИВЧЕННЯ

стану дотримання
прав вразливих груп
правоохоронними
органами

РОЗРОБКА ДІЄВИХ РЕКОМЕНДАЦІЙ

органам державної влади,
інститутам громадянського
суспільства щодо протидії та
запобігання порушенням прав
представників вразливих груп
з боку працівників поліції

ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ



**ОСОБЛИВОСТІ,
ПРИЧИНИ
ТА НАСЛІДКИ**
порушень прав
представників
вразливих груп
з боку працівників
поліції

МАСШТАБ
їхньої поширеності

ВИЯВИТИ ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ

у сфері забезпечення прав вразливих
груп населення у діяльності органів
поліції України

ВИВЧИТИ ВИДИ ТА МАСШТАБИ ПОРУШЕНЬ

прав вразливих груп у діяльності
правоохоронних органів, що включає:

- з'ясувати причини та наслідки порушень прав ВГ
- з'ясувати чинники запобігання порушенням прав вразливих верств населення (наркозалежні, ПКС)
- з'ясувати думку окремих експертів та представників визначених професійних груп щодо зазначених питань
- розробити дієві рекомендації органам державної влади, інститутам громадянського суспільства щодо протидії та запобігання порушенням прав представників вразливих груп з боку працівників поліції

РОЗДІЛ І

ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ВРАЗЛИВИХ ГРУП НАСЕЛЕННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПОЛІЦІЇ

1.1. Аналіз основних статистичних показників, пов'язаних із наркозлочинністю

Слід зазначити, що згідно з офіційними даними кількість злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних речовин, постійно зменшується. Як можна побачити з даних, наведених на рис. 1, кількість зареєстрованих злочинів у цій сфері зменшилася більш ніж удвічі у 2015 році порівняно з 2012 роком (25 325 злочинів¹ проти 53 539² відповідно).

Найбільшу частку серед усіх злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних речовин, виявлених у 2013—2016 роках, становили кваліфіковані за ст. 309 Кримінального кодексу України³ (незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту).

Варто звернути увагу, що з'явилася тенденція до збільшення частки цієї категорії злочинів у загальному масиві виявлених злочинів, пов'язаних із наркотиками. При цьому, якщо у період з 2013 по 2015 роки ця частка зростала вкрай повільно, то згідно зі статистичними даними за 9 місяців поточного року вона зросла майже у півтора разу (див. Рис. 2)!

Аналіз наведених даних свідчить про те, що основним об'єктом уваги правоохоронців і досі залишаються споживачі наркотиків, а не їх реалізатори. Навіть більше, існує тенденція до значного посилення цієї уваги, особливо у 2016 році.

Як наслідок, зменшилася частка виявлених наркозлочинів, пов'язаних зі збутом, відповідальність за які передбачена ст. 307 Кримінального кодексу України.

Як можна побачити з наведених статистичних даних, у 2015 році виявлено 6390 злочинів, пов'язаних зі збутом наркотичних засобів, що становить лише 25,2% у структурі наркозлочинності. Це менше, ніж у 2014 році, коли аналогічний показник становив 27,4%, або 8355 злочинів, а також у 2013 році (27,8% та 9430 злочинів відповідно). Значно менший відсоток таких злочинів прийшовся на 2016 рік. За 9 місяців 2016 року облікований 1431 злочин за ст. 307 Кримінального кодексу України, що становить лише 8,2% від загальної кількості наркозлочинів за цей період.

1 Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень — грудень 2015 року.

2 Права людини в діяльності української міліції — 2012 : [наук.-практ. вид.] / За заг. ред. Батчаєва В.К., Пивоварова В.С. — Київ-Харків : Видавництво права людини, 2012. — 320 с.

3 Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page9>.

Рис. 1. Кількість злочинів у сфері обігу наркотиків

«Навіть при такому співвідношенні статистичних даних (наприклад, за ст. 307 та 309 – ред.), якщо проаналізувати склад осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за фактами збуту наркотичних засобів, то виявиться, що переважна частина притягнутих до відповідальності збувачів – це наркотично залежні особи, які займались так званим «вимушеним» збутом для отримання коштів, необхідних для придбання дози наркотику з метою зняття абстиненції».

Сергій ШВЕЦЬ

провідний національний експерт
у сфері захисту прав наркозалежних осіб

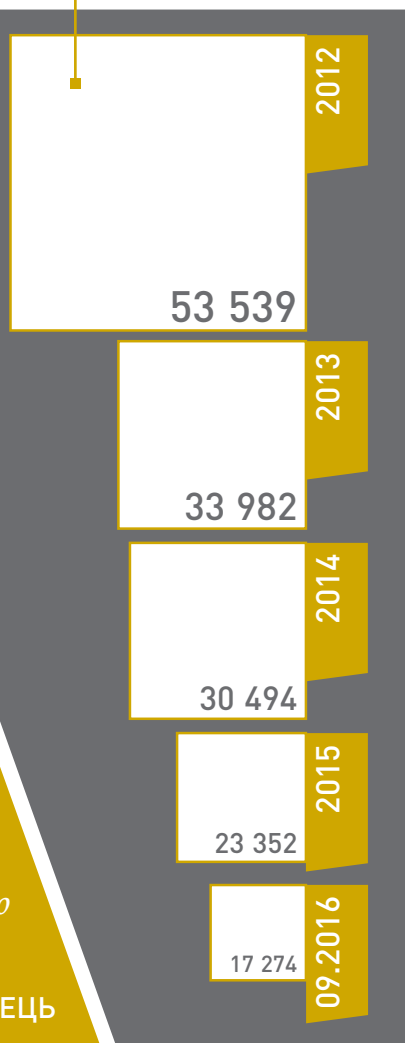


Рис. 2. Частка злочинів за окремими статтями Кримінального кодексу України у загальному масиві наркозлочинів

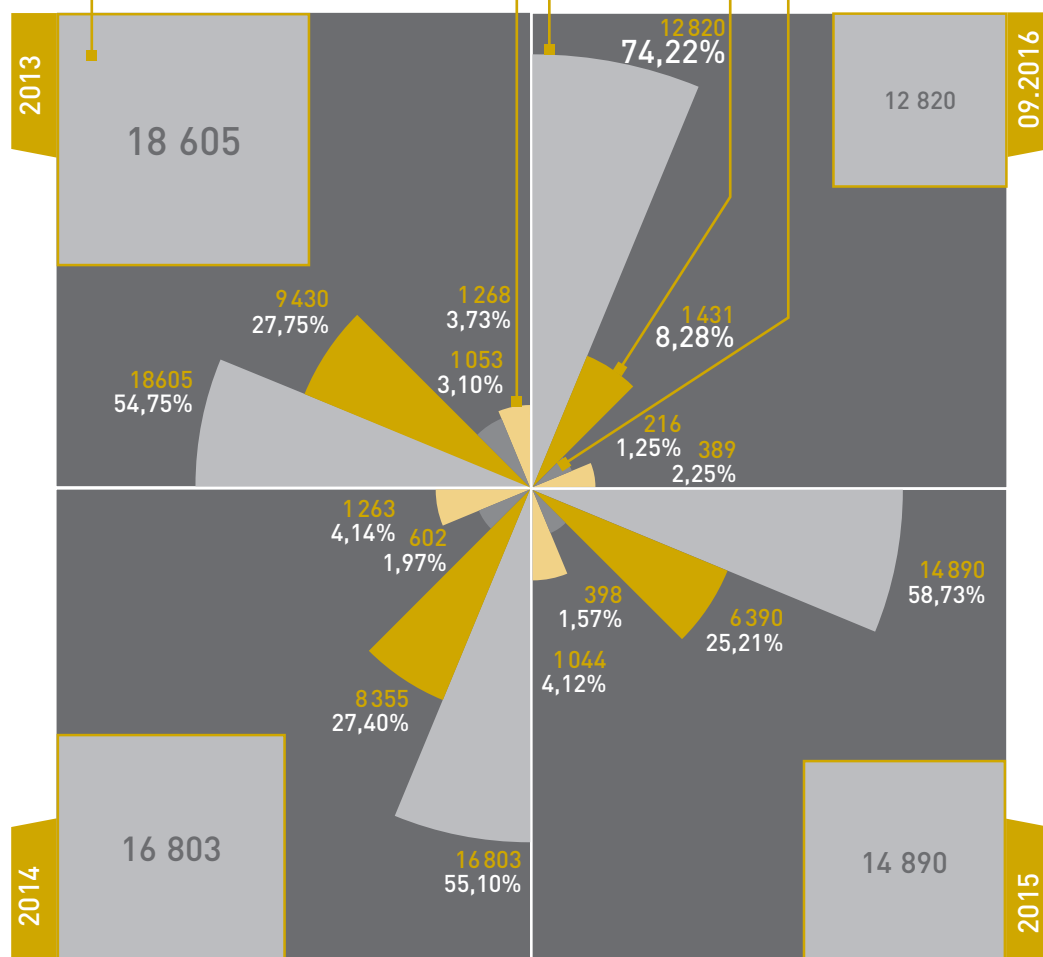
Статистичні дані щодо виявлених злочинів за ст. 309

незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту

наркозлочини, пов'язані зі збутом
ст. 307

незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів
ст. 311

організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів
ст. 317



Необхідно відзначити й різку динаміку зниження частки облікованих злочинів, що передбачені ст. 311 Кримінального кодексу України — незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів.

Таку ж невтішну статистику ми можемо спостерігати й щодо злочинів, відповідальність за які передбачених ст. 317 Кримінального кодексу України — організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

У 2013 та 2014 роках цей показник був приблизно однаковий та становив 1 268 та 1 263 злочини відповідно. За 2015 рік обліковані на п'яту частину менше — 1044 злочини. За період із січня по вересень 2016 року виявлено лише 389 таких правопорушень.

З урахуванням наведеної думки експерта Сергія Швеця, можна припустити, що частка наркозалежних осіб, які притягаються до кримінальної відповідальності є значно вищою, ніж це може здатися з аналізу статистичних показників лише за ст. 309 Кримінального кодексу України. Фактично ж, до категорії «збувачі» також значною мірою потрапляють наркозалежні особи, а не справжні наркоторговці.

1.2. Оцінка загального стану забезпечення прав вразливих груп населення в діяльності поліції

На жаль, аналіз результатів досліджень, звітів та доповідей неурядових правозахисних організацій свідчить про те, що на практиці заходи, визначені **Стратегією державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року**⁴, не виконуються. Проблеми, пов'язані з вживанням наркотиків, розв'язуються виключно силовими методами, що негативно позначається на правах хворих людей, перешкоджає їхньому доступу до підконтрольних лікарських засобів, зумовлює прояви стигматизації та дискримінації

⁴ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2013 року № 735-р «Про схвалення Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року» [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-%D1%80>.

наркоспоживачів, перешкоджає боротьбі з поширенням ВІЛ-інфекції, СНІДу та інших супутніх хвороб, підміняє протидію наркозлочинності боротьбою із споживачами наркотиків.

Замість впорядкування замісної підтримувальної терапії, як це передбачено Стратегією, органами внутрішніх справ (поліцією) проводяться безпідставні перевірки діяльності закладів охорони здоров'я, задіяних до впровадження ЗПТ, та перешкоджання діяльності цих закладів. Право на медичну допомогу, у тому числі щодо забезпечення безперервності ЗПТ, систематично порушується⁵.

На жаль, до цього часу актуальною проблемою залишається незаконне затримання наркозалежних пацієнтів програм ЗПТ, у тому числі безпосередньо на території лікувально-профілактичних закладів, обшуки та перевірка їх на причетність до незаконного обігу наркотиків без наявних на те підстав. Мають місце випадки «чергування» правоохоронців біля закладів охорони здоров'я, де надається ЗПТ, з метою безпідставних затримань пацієнтів, унаслідок чого створюються некомфортні умови лікування та порушується їхній режим⁶.

Існує неправомірна практика примушення до передачі лікарями до органів поліції медичної інформації про наркозалежних, які проходять у них лікування. Посилилися спроби центральних державних органів отримати конфіденційну, у тому числі й медичну, інформацію про осіб із наркотичною залежністю, можливо, з метою створення всеукраїнських баз даних щодо таких осіб.

Перешкоджання роботі програми замісної терапії з боку співробітників поліції здійснюється за декількома напрямками. Це неправомірне проведення перевірок закладів охорони здоров'я, в яких впроваджуються програми ЗПТ, незаконне вилучення медичної документації, у тому числі списків пацієнтів, створення психологічного тиску на медичних працівників тощо.

Під час дослідження, що проводилося у 2011 році, Виконавчий директор Міжнародного благодійного фонду «Міжнародний альянс з ВІЛ/СНІД в Україні» Андрій Клепиков відзначив практику незаконного впливу з боку працівників міліції на процес реалізації медичних програм замісної підтримуючої терапії.

5 Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. — К., 2015. — 552 с.

6 Права людини в галузі охорони здоров'я — 2011. — Харків : Видавництво права людини, 2012. — 208 с.

«Фактично, мова йде про систематичне втручання з боку правоохоронних органів у реалізацію конкретних медичних програм, скрізь по всій Україні... і це не поодинокі випадки, спостерігається системний підхід», – зазначив А. Клепиков. «Раніше ми спостерігали тиск з боку наркомафії, до саме вона страждає, у першу чергу, від того, що споживачі ін'єкційних наркотиків виходять із нелегального вживання наркотиків і стають пацієнтами медичної системи. Чомусь з недавнього часу дуже відкритим і системним опонентом замісної терапії стала наша правоохоронна система», – додав він.

Зокрема, за його словами, з боку правоохоронних органів відбуваються необґрунтовані арешти лікарів-наркологів та затримання сотень пацієнтів у багатьох регіонах України. При цьому А. Клепиков зазначив, що затримання лікарів відбувається за фактично сумлінне виконання ними обов'язків – за видачу медичних препаратів наркозалежним, які їм призначені⁷.

Щодо ставлення до програми ЗПТ та пацієнтів сайтів терапії, думка в різних колах різниться. Так, наприклад, під час інтерв'ю співробітник ДПН (УБНОН) висвітлив своє ставлення щодо програми ЗПТ в Україні:

«ЗПТ должна вести к постепенному снижению дозы, сведению ее к нулю. А затем должна следовать реабилитация и ресоциализация (след зазначити, що такий підхід не збігається із сучасними стандартами – ред.). Но этого пока нет. ЗПТ не ведет к снижению дозы. Для полиции ЗПТ – это хорошо, так как ведет к уменьшению количества преступлений, наркозависимые не разбрасывают кругом инфицированные шприцы. Но ЗПТ – это очень малая группа, только наркозависимые-инъекционники, употребляющие опиаты»⁸.

Водночас працівник ДПН зазначив, що думка багатьох про те, що клієнти сайтів ЗПТ є найбільш вразливими для поліцейських, не відповідає дійсності, а також, що третина клієнтів маніпулює своїм становищем та доступом до наркотичних речовин:

«Это миф, что за наркоманами гоняются, что легче «принять» ЗПТ-шника. В то же время, имеют место случаи, когда ЗПТ-шники выносят с сайта наркотики и продают их, а потом

7 Права людини в галузі охорони здоров'я. — 2011. — Харків : Видавництво права людини, 2012. — 208 с.

8 Витяг з інтерв'ю з працівником ДПН Національної поліції.

покупають себе більшу дозу более дешевого наркотика. Бывають також ситуації, ко́да ЗППи́ники по́мимо легальних наркотиків при́нимали и дру́гие, нелегальные наркотики – уст́раивають себе так на́зываемый «выходной». Таких наркозависимых из всех ЗППи́ников при́мерно треть»⁹.

Натомість, під час проведення фокус-групи із наркозалежними особами, останні підтвердили свою вразливість та систематичні порушення їхніх прав з боку правоохоронців. Постійне використання абстинентного синдрому для отримання зізнань у скоєнні злочину/ів, фальсифікації справ, виманювання грошей у самих наркозалежних та їхніх родичів, шантаж з метою заволодіння майном тощо — це ті зловживання, що систематично застосовуються правоохоронцями до наркозалежних осіб.

«Они считают, что мы их хлеб. Все неоднократно судимые – их хлеб. Задерживают, им становится плохо и правоохранители показатели делают. Они начинают в раскумарку брать на себя несовершенные преступления. Или выкачивают деньги. Мама знает, что сына задержали, – и бежит, несёт. Меня всегда поражало, как это так – человек только вышел и его тут же сажают по той же статье. Это илупо. Мало того, я сама трижды судима по той же статье. Третья была просто сфальсифицирована. У меня набрали 10 кубов чая во время обыска, при понятых. И что характерно – в нем опиум нашли... Мне сказали: или 10 лет, или квартира. У меня 2 детей, естественно, какая квартира? И я села»¹⁰.

Під час проведення сфокусованих групових інтерв'ю з експертами — представниками сервісних організацій, що працюють із наркозалежними особами, фахівці майже однотайно висловилися щодо наявності позитивної динаміки у сфері дотримання прав своєї цільової групи з боку правоохоронців. Так, зокрема, представник «Міжнародного Альянсу по ВІЛ/СНІД в Україні» Павло Скала зазначив:

«З приводу загальної ситуації, то порівняно з 2014 роком, на мій погляд, та на погляд організації, яку я представляю, становище значно покращилось. Ми не маємо зараз системних випадків «бесприделу», або якихось серйозних кейсів, які у нас були до того. Але є певні

⁹ Витяг з інтерв'ю з працівником ДПН Національної поліції.

¹⁰ Витяг зі звіту за результатами проведення фокус-групи з наркозалежними особами.

моменти, які ми далі будемо обговорювати. На ситуацію позитивно впливають демократичні процеси, які зараз продовжуються, наприклад, свобода висловлювань у засобах масової інформації і таке інше. Також сприяє оптимізація реформ правоохоронних органів ... По кількості випадків, які ми фіксували стосовно наших цільових груп, то ситуація покращилася в декілька разів, у тому числі, завдяки впливу на цей процес різних контролюючих органів»¹¹.

Однак, інший експерт з наркополітики, консультант програмної ініціативи «Громадське Здоров'я» Міжнародного фонду Відродження Олена Коваль висловила дещо інше бачення щодо можливих причин такого стрімкого покращення ситуації у сфері дотримання прав цільових груп:

«Ситуація поменялась не потому, что правоохранители очень хорошо стали понимать проблемы и относиться к этим людям без определённой доли презрения, как ко второму сорту. Ситуация поменялась потому, что фактически сейчас идет переаттестация и занимаются работой те люди, которые абсолютно далеки от проблемы наркополитики. Набраны новые люди, которых надо учить с нуля, так как они не знают этого всего. Сайты заместительной терапии их абсолютно не интересуют потому, что они не знают, что это входит в сферу их деятельности. Поэтому системных нарушений, таких, какие были раньше, возможно нет»¹².

Зі слів Олени Коваль очевидно, що права людини дотримуються через вимушену бездіяльність, відсутність системної роботи та некомпетентність нових співробітників поліції.

Подібну позицію поділяє й інший експерт з наркополітики, представник Мережі ЛЖВ, монітор Національного превентивного механізму Олександр Гатіятуллін. Він, зокрема, зазначив:

«Причиной является то, что подразделения (полиции – ред.) сейчас находятся в подвешенном состоянии. Это не только по полиции, но и по другим подразделениям. Каждый боится делать шаг влево, шаг вправо, поэтому я соглашусь, что ситуация с соблюдением прав

11 Витяг зі звіту за результатами проведення фокус-групи з представниками сервісних організацій.

12 Витяг зі звіту за результатами проведення фокус-групи з представниками сервісних організацій.

человека в правоохранительных органах улучшилась на фоне 2013 года, но на то есть не всегда позитивные причины»¹³.

Водночас серед інших причин експерт також відзначив і розвиток системи безоплатної вторинної правової допомоги, а також прийняття нового прогресивного й більш гуманного Кримінального процесуального кодексу, зокрема щодо більш чіткого визначення підстав для затримання особи, а також посилення гарантій захисту прав затриманого.

Адвокати були більш категоричні у своїй оцінці ситуації, вважаючи, що жодних змін на краще у сфері дотримання прав наркозалежних осіб з боку правоохоронців не відбулося. Правоохоронні органи, на їхню думку, продовжують переслідування представників вразливих груп, використовуючи їхній статус задля отримання зізнань та розкриття злочинів. Як зазначив адвокат Харківської правозахисної групи Геннадій Токарев:

«Змін взагалі немає. Щодо зміни ставлення до вразливих груп – я також змін не бачу. Доки політична ситуація в країні не буде змінена, то щось радикально не може змінитися. Прокуратура просто не вносить до реєстру злочини, які вчиняються правоохоронцями стосовно наркозалежних осіб, що, в принципі, є аналогом відмови у порушенні кримінальної справи за старим КПК. Як наслідок, поліція продовжує переслідувати наркозалежних, здійснює тиск на сайти ЗПТ, медичних працівників тощо»¹⁴.

Аналогічну позицію поділяє й адвокат зі Львова Валерія Коломієць:

«Зміни відсутні, оскільки реальних реформ не відбулося»¹⁵.

Як було зазначено, до вразливих груп населення, які є об'єктом дослідження, належать не лише наркозалежні та пацієнти сайтів замісної підтримуючої терапії, а й працівники комерційного сексу. Хоча відсоток секс-працівників, котрі вживають ін'єкційні наркотики, є також вражаючим. Так, за результатами соціологічного дослідження, яке проводилося Всеукраїнською благодійною організацією «Легалайф — Україна», серед жінок, які надають сексуальні

13 Витяг зі звіту за результатами проведення фокус-групи з представниками сервісних організацій.

14 Витяг з інтерв'ю з адвокатом.

15 Витяг з інтерв'ю з адвокатом.

послуги, кожна третя є споживачем ін'єкційних наркотиків. Кількість СІН серед секс-працівників становила 33,3%¹⁶.

«Секс-працівники – жінки, чоловіки, трансгендери – більше за інших схильні до стигматизації і дискримінації, моралізації за подвійними стандартами, переслідуванню з боку тих, хто має в своєму розпорядженні владні повноваження. Крім того, вони регулярно піддаються звинуваченням в поширенні ВІЛ-інфекції та інфекцій, що передаються статевим шляхом», – йдеться у дослідженні¹⁷.

Згідно з даними дослідження, майже кожна десята секс-працівниця піддавалася фізичному насильству з боку правоохоронців.

Працівники комерційного сексу також зазнають численних порушень своїх прав з боку правоохоронців. Так, зокрема, під час інтерв'ю Наталя Ісаєва, представниця ГО «ЛегаЛайф» зазначила:

«Аналіз обставин, при яких порушувалися права ПКС, показав, що співробітники правоохоронних органів порушують права секс-працівників абсолютно бездосяжно, оскільки більшість випадків порушення прав СР відбувалося при свідках. Ми проводили опитування ПКС, результати якого показали, що фактично всі секс-працівниці, які брали участь в опитуванні, піддавалися незаконному затриманню»¹⁸.

Підсумовуючи зазначені дані, можна зробити загальний висновок, що в цілому ситуація із дотриманням прав вразливих груп населення в роботі правоохоронних органів має тенденцію до покращення, починаючи з 2012 року. Це підтверджують результати соціологічних досліджень, а також інтерв'ю з експертами у цій сфері. Водночас, на жаль, серед основних причин, які призвели до такого покращення, експерти відзначають не зміну ставлення суспільства до споживачів наркотиків та працівниць секс-бізнесу, а скоріше тимчасову бездіяльність підрозділів Національної поліції, які традиційно «опікуються» цими категоріями громадян, внаслідок тривалого реформування правоохоронних органів.

16 Исследование среди секс-работников Кировоградской области по нарушениям прав человека со стороны сотрудников милиции / Кировоградское областное отделение благотворительной организации «Всеукраинская Лига «ЛегаЛайф», 2013. — 20 с.

17 Исследование среди секс-работников Украины по нарушениям прав человека со стороны сотрудников милиции / Кировоградское областное отделение благотворительной организации «Всеукраинская Лига «ЛегаЛайф», 2014. — 22 с.

18 Витяг з інтерв'ю з працівником сервісної організації.

У наступних розділах ми більш детально зупинимося на розгляді типових порушень з боку правоохоронців, а також причин цих порушень та наслідків, до яких вони призводять.

РОЗДІЛ II

ВИДИ ТА МАСШТАБИ ПОРУШЕНЬ ПРАВ ВРАЗЛИВИХ ГРУП НАСЕЛЕННЯ

«Виды нарушений прав уязвимых групп какие были – такие и остались. Вот, например, произошло преступление – полиция сразу идет к наркозависимым. В этом и классика жанра. Вот почему мы говорим «уязвимая группа»,

Олена КОВАЛЬ,
експерт з наркополітики, консультант програмної ініціативи
«Громадське Здоров'я» Міжнародного фонду Відродження¹⁹.

2.1. Наркозалежні особи

2.1.1. Право на життя

Як зазначено у статті 3 Конституції України, «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю»²⁰. Частина 1 статті 27 Конституції проголошує, що захист життя людини є обов'язком держави²¹. Стаття 49 Конституції закріплює право кожного на охорону здоров'я та медичну допомогу²².

На жаль, як свідчать дані досліджень, моніторингових звітів національних та міжнародних правозахисних організацій, доповідей Омбудсмена України, право наркозалежних осіб на медичну допомогу досить часто порушується працівниками правоохоронних органів, що своєю чергою призводить і до випадків порушення права на життя.

Порушення права наркозалежних осіб на медичну допомогу у діяльності правоохоронних органів насамперед полягає у невжитті заходів щодо зняття або ж запобігання абстинентному синдрому та незабезпеченні безперервності замісної підтримувальної терапії у разі їх затримання чи тримання в місцях несвободи.

У цьому контексті важливо зазначити, що відповідно до практики Європейського суду з прав людини позбавлення затриманих осіб права на доступ до медичної допомоги розглядається не інакше як катування або нелюдське чи таке, що

¹⁹ Витяг з інтерв'ю з експертом.

²⁰ Конституція України / Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

²¹ Там само. — Ст. 21.

²² Там само. — Ст. 49.

принижує гідність, поводження. Для наркозалежних осіб своєчасне надання медичної допомоги є надзвичайно актуальним, зокрема у частині зняття або запобігання абстинентного синдрому, який пов'язаний із надзвичайно сильними фізичними та моральними стражданнями, що своєю чергою може розглядатися не інакше як катування. У наступному розділі ми більш детально розглянемо приклади неналежного поводження. У цьому ж розділі наведемо найбільш кричущі випадки порушення права на медичну допомогу, які призвели до трагедії — загибелі затриманої особи.

Так, у 2013 році мав місце випадок загибелі учасника програми замісної підтримувальної терапії у зв'язку з незабезпеченням безперервності ЗПТ при його затриманні:

! у зв'язку з недоступністю ЗПТ в місцях тимчасового тримання і місцях позбавлення волі в ніч з 25 на 26 березня 2013 р. в Києві помер 26-річний Сергій, пацієнт програми ЗПТ. Сергія затримали за підозрою у скоєнні злочину, пов'язаного зі зберіганням наркотиків. Він повідомив, що вже рік є пацієнтом ЗПТ та потребує препарату, на що співробітники тодішньої міліції просто відправили його до слідчого ізолятора. Дізнавшись про факт ненадання медичної допомоги Сергію, співробітники Офісу Уповноваженого ВРУ з прав людини втрутилися та домоглися відвезення наркозалежного до сайту ЗПТ «Соціотерапії», де йому надали відповідну допомогу. Та весь подальший час з боку співробітників міліції на Сергія чинився тиск з метою добитися від нього відмови від подальшого отримання ЗПТ. Тиск чинився і на лікаря сайту ЗПТ, з метою отримати від нього документ, який підтверджував би, що арештований не потребує ЗПТ. Більше виїзди на сайт ЗПТ не здійснювалися. З 13 по 25 березня 2013 р. Сергій знаходився в загальній переповненій камері, де по черзі з сусідами по камері, з проміжком по 6 годин, спав на верхній полиці. Ослаблений постійним болем, а також нелюдськими умовами тримання — організм не витримав. Сергій помер в ніч з 25 на 26 березня 2013 року в СІЗО в стані сильної абстиненції²³.

У 2014 році мав місце випадок загибелі наркотично залежної особи в результаті катувань, застосованих до неї працівником міліції:

! менше ніж через місяць після затримання, наркозалежний Іван (ім'я змінене) помер у реанімації. Іван, мешканець міста Чернівці, незаконно тримався протягом двох діб у міліцейських кабінетах, з метою отримання

23 Цукерман О. СИЗО убивает «острой сердечной недостаточностью» [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.khpg.org/en/index.php?id=1364464798>.

свідчень про вчинення злочинів піддавався катуванням, у результаті чого отримав тілесні ушкодження у вигляді забоїв, у тому числі нирок. Далі, в результаті отриманих побоїв стан здоров'я Івана стрімко погіршувався. Протягом трьох днів батьки хлопця чотири рази зверталися по медичну допомогу до закладів охорони здоров'я та під різними приводами за ознакою наркозалежності отримували відмову в наданні адекватної допомоги. 08.08.2014 Іван помер, перебуваючи в реанімаційному відділенні Чернівецької обласної клінічної лікарні²⁴.

У 2015 році, не витримавши сильного болю від «ломки», в камері ізолятора тимчасового тримання наркозалежний покінчив життя самогубством:

! під час одного із проваджень Уповноваженого, яке проводилося саме за таким випадком, встановлено, що 23.10.2015 р. безпосередньо на території Львівського обласного центру з профілактики та боротьби зі СНІДом працівниками Личаківського РВ Львівського міського управління ГУМВС України у Львівській області був затриманий за підозрою у вчиненні злочину наркозалежний пацієнт програми ЗПТ громадянин А. У зазначеному закладі охорони здоров'я А. перебував саме з метою отримання препарату ЗПТ відповідно до призначення лікаря, але не встиг отримати препарат у зв'язку із затриманням. Після фактичного затримання А. був доставлений до слідчого Личаківського райвідділу міліції, а в подальшому був поміщений до ІТТ Львівського міського управління ГУМВС у Львівській області. Працівники ІТТ, проігнорувавши свої обов'язки, передбачені нормативними вимогами, не повідомили заклад охорони здоров'я про перебування в ІТТ особи, яка потребує консультації лікаря-нарколога. Незважаючи на стан абстинентного синдрому, яким страждав А. у зв'язку з перериванням курсу ЗПТ та пов'язані з ними фізичні і психологічні страждання, доставку А. до закладу охорони здоров'я для отримання препаратів ЗПТ чи для проведення детоксикації не забезпечили. Не витримавши фізичних та душевних страждань, перебуваючи в камері ІТТ, 25.10.2015 р. А. покінчив життя самогубством шляхом повішання на власному одязі. Прокуратурою Львівської області за фактом смерті А. відкрите кримінальне провадження за кваліфікацією частини 2 статті 120 (доведення до самогубства, вчинене щодо особи, яка перебувала в матеріальній або іншій залежності від винуватого) та статті 367 (службова недбалість) Кримінального кодексу України²⁵.

24 Права людини в діяльності української міліції — 2013 : [наук.-практ. вид.] / За заг. ред. Пивоварова В. С., Чумака Ю. В. — Київ-Львів : ФОП П'ятаков Ю. О., 2014. — 404 с.

25 Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. — К., 2015. — 552 с.

2.1.2. Заборона катування

Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню.

Стаття 3 Конвенції про захист прав людини
та основоположних свобод

Катування та інші прояви поліцейської жорстокості до наркотично залежних осіб є грубим порушенням норм як національного законодавства України, так і міжнародних правових документів, таких як Загальна декларація прав людини, Європейська конвенція про захист прав людини й основних свобод, Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання тощо.

Аналіз даних досліджень неурядових організацій дає підстави стверджувати про поширеність застосування неналежного поводження з боку правоохоронців до наркозалежних осіб. Зокрема, йдеться про:

- незаконне застосування фізичної сили й спецзасобів до затриманого під час дізнання або слідства, застосування катувань²⁶;
- незаконні засоби фізичного та психологічного впливу;
- тривале утримання в правоохоронних органах без їжі, питної води та умов для сну;
- використання стану наркотичного сп'яніння або абстиненції з метою примушення до зізнання у скоєнні злочину²⁷.

У межах дослідження здійснювався й аналіз повідомлень про порушення прав пацієнтів ЗПТ, які надходять на Національну гарячу лінію з питань замісної підтримуючої терапії. Результати аналізу дають підстави для висновків про поширеність випадків побиття пацієнтів ЗПТ працівниками правоохоронних органів. Наведемо окремі витяги з повідомлень:

«пацієнта щойно випустили з райвідділу, він весь у крові, знепритомнів, викликали швидку допомогу, прийде до тями, зателефонує»;

26 Права людини в діяльності української міліції — 2012 : [наук.-практ. вид.] / За заг. ред. Батчаєва В.К., Пивоварова В.С. — Київ-Харків : ТОВ «Видавництво права людини», 2012. — 320 с.

27 Практика захисту у кримінальних справах з незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів або прекурсорів : [практ. посібн.] / Українська фундація правової допомоги. — Харків : ТОВ «Видавництво права людини», 2012. — 254 с.

«я щойно розмовляла з мамою пацієнта, він не може «стати на ноги», згадав що його били ногами в область серця, а потім відливали водою, коли він знепритомнів».

На факти жорстокого поводження до наркозалежних осіб з боку правоохоронців неодноразово наголошується у доповідях Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини²⁸.

Показовим у цьому сенсі є провадження, відкрите Уповноваженим у справі про порушення прав і свобод мешканця м. Донецька — наркозалежного Є.:

! 17 січня 2014 року він звернувся до Уповноваженого з заявою про те, що 16 січня 2014 року в приміщенні Ленінського РВ Донецького міського управління ГУМВС України в Донецькій області оперативним працівником йому було нанесено тілесні ушкодження. В своєму поясненні працівникам відділу спеціальних проваджень Секретаріату Омбудсмена він зазначив, що був побитий оперативним працівником міліції С. при допиті в кабінеті у слідчого цього ж відділу міліції майора Ф. 16 січня 2014 року. Незважаючи на видимі тілесні ушкодження, сильний біль та втрату свідомості в результаті нанесення ударів, потерпілому медична допомога не надавалася, його змушували підписувати документи, й відпустили додому лише пізно ввечері. Шляхом катування та погроз працівники міліції сфальсифікували проти нього справу, пов'язану із незаконним обігом наркотиків, змусили підписати зізнання. В закладі охорони здоров'я йому було встановлено діагноз "Закрита травма грудної клітки. Перелом X ребра справа. Травматичний пневмоторакс справа", проведено хірургічне втручання. Працівники міліції намагалися перешкоджати стаціонарному лікуванню потерпілого, допитувати його відразу після проведеної операції. Лише завдяки втручання представників громадськості ці протиправні дії міліціонерів було припинено.

Факти катувань фіксувалися працівниками Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у 2015 році:

! під час одного з проваджень про дотримання прав і свобод людини в діяльності ОВС встановлено, що наркозалежний громадянин З. був затриманий та примусово доставлений до його помешкання, де було проведено обшук. Далі З. доставили до райвідділу міліції, де із

28 Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина. — К., 2014. — 552 с.; Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. — К., 2015. — 552 с.

застосуванням насильства працівники міліції примушували його давати показання щодо незаконного обігу наркотиків, внаслідок чого він отримав тілесні ушкодження у вигляді підшкірних гематом нижніх повік, забою м'яких тканин в ділянці грудного відділу хребта та гематом на голові. Окрім того, провадженням Уповноваженого доведено, що З. був незаконно затриманий без ухвали слідчого судді (суду), порушено його право на захист, порушені законодавчі вимоги при складенні протоколу про його затримання за підозрою у вчиненні злочину, порушено порядок доставляння до слідчого всупереч вимогам КПК України, підроблено його підписи у службовій документації тощо²⁹.

Факти побиття наркозалежних осіб зафіксовані й під час дослідження «Права людини за зачиненими дверима»³⁰, проведеного у 2015 році:

«це мене побили ті працівники міліції, які мене затримували. Вони думали, що знайдуть у мене шприц з «ширкою», але я його викинув, коли від них тікав. За це вони мене й побили, коли догнали. Вдягнули на мене наручники, після чого один з працівників міліції вдарив мене в шию ногою, потім наніс ще декілька ударів...».

У межах загальнонаціонального моніторингу поширеності неналежного поводження, що проводиться Харківським інститутом соціальних досліджень з 2004 року, також отримані дані про катування наркозалежних:

«... неодноразово били, пристідали наручниками до батареї, надягали проти-газ, робили "ластівку"...», «...поліетиленовий пакет одягали на голову...»;

«після затримання мене доправили до міськвідділу і пристебнули наручниками до ґрат. Принижували. За те, що я кричала, щоб мене відстебнули, мені дали ляпаса, знущалися і погрожували. Якщо знають, що ти колешися, ставлення завжди погане: ми для них – «прокляті наркомани»;

«...при затриманні, коли не було свідків, мене намагалися зґвалтувати, залякували і погрожували. Нас мені ненавидять. Але був і один випадок, коли мене пожаліли і відпустили, навіть грошей не просили»³¹.

29 Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. — К., 2015. — 552 с.

30 Права людини за зачиненими дверима : [звіт за результатами дослідження «Процесуальні гарантії затриманих осіб»] / Ю. Белоусов, Т. Сівак, В. Сущенко, Г. Токарев, С. Швець ; за ред. Ф. Козиревої. — К., 2015. — 208 с.

31 Моніторинг незаконного насильства в міліції (2004–2015 рр.) / Кол. авт. — Харків : Харківський інститут соціальних досліджень, 2015. — 328 с.

Орім того, зафіксовані непоодинокі випадки неналежного поводження, що проявлялося у незабезпеченні затриманих осіб харчуванням, або ж у недостатній його кількості, знущаннях та приниженнях, ненаданні медичної допомоги.

У 2012 році, у межах дослідження **«Вплив програм замісної підтримуючої терапії на криміногенну ситуацію у державі»³²**, групою експертів проведене опитування медичних та соціальних працівників щодо видів порушень прав учасників програми ЗПТ з боку міліції. На думку зазначених професійних груп, найбільш поширеним видом порушень прав наркозалежних були обмеження доступу до сайту ЗПТ.

Поширеність цього виду порушення підтверджується й даними Національної гарячої лінії з питань замісної підтримуючої терапії, на яку систематично надходять дзвінки від клієнтів ЗПТ та їхніх родичів зі скаргами на порушення права на медичну допомогу (ненадання ЗПТ під час затримання та непроведення медичних заходів з детоксикації при поміщенні особи до слідчого ізолятора). Наведемо приклади подібних звернень:

- «м. Мелітополь, звернувся кейс-менеджер, пацієнт з 06.11.2015 не відвідує сайт ЗТ, за інформацією знаходиться в СІЗО м. Запоріжжя, детоксикація не проведена»;
- «м. Бердянськ, звернувся кейс-менеджер сайту ЗТ, наш пацієнт знаходиться в СІЗО № 2 с. Кам'яне, останній раз отримав метадон 13.11.2015. На сайт не конвоюють»;
- «З 24.02.2016 пацієнтка сайту затримана, знаходиться в СІЗО, препаратом не забезпечують, допоможіть»;
- «м. Мелітополь, мій племінник пацієнт ЗТ, зараз знаходиться в СІЗО м. Запоріжжя, останній раз отримував метадон 6 днів тому, допоможіть»;
- «м. Рубіжне, пацієнта сьогодні було арештовано в залі судового засідання, зараз він знаходиться в ТТ м. Рубіжне, на програму для прийому метадону його не доставили, допоможіть».

Про порушення безперервності замісної підтримувальної терапії працівниками правоохоронних органів під час затримання наркозалежних неодноразово наголошували й експерти Асоціації українських моніторів дотримання прав

32 Вплив програм замісної підтримуючої терапії на криміногенну ситуацію у державі : [аналіт. звіт] / О. М. Джужа, О. М. Стрільців, С. М. Дворяк та ін. ; за ред. О. М. Джужі. — К., 2012. — 80 с.

людини у своїх щорічних звітах **«Права людини в діяльності української міліції»**³³.

На ці проблеми звертається увага й у посібнику Геннадія Токарева **«Практика захисту у кримінальних справах з незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів або прекурсорів»**³⁴.

У Щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за 2014 рік³⁵ проблемі порушення безперервності лікування препаратами замісної та антиретровірусної терапії (АРТ) присвячений окремий розділ.

Як ми вже зазначали, навмисне перекриття доступу до ЗПТ або непроведення детоксикації неминуче призводить до стану абстинентного синдрому, який викликає сильні фізичні та моральні страждання. Українці часто правоохоронці використовують абстиненцію задля отримання зізнань від наркозалежних осіб у скоєнні злочинів. Про це, зокрема, йдеться у звітах Асоціації УМДПЛ за 2012 та 2013 роки **«Права людини в діяльності української міліції»**³⁶, де зазначено, що «стан «ломки» використовується при проведенні слідчо-оперативних дій. Особа в силу свого безвихідного фізичного стану змушена визнати провину в скоєному злочині, обмовити себе, здійснити наклеп на іншу особу та інше».

Під час проведення розслідувань порушень прав вразливих груп Уповноважений Верховної Ради України з прав людини разом із представниками громадськості також неодноразово фіксували факти використання стану абстинентного синдрому та наркотичного сп'яніння задля отримання свідчень правоохоронцями від наркозалежних осіб³⁷.

Яскравий приклад, який підтверджує подібну практику правоохоронців, зафіксований у межах дослідження **«Права людини за зачиненими дверима»**³⁸, яке проводилося у 2015 році:

33 Права людини в діяльності української міліції — 2013 : [наук.-практ. вид.] / За заг. ред. Пивоварова В. С., Чумака Ю. В. — Київ-Львів : ФОП П'ятаков Ю. О., 2014. — 404 с.

34 Практика захисту у кримінальних справах з незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів або прекурсорів : [практ. посібн.] / Українська фундація правової допомоги. — Харків : Видавництво права людини, 2012. — 254 с.

35 Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. — К., 2015. — 552 с.

36 Права людини в діяльності української міліції — 2012 : [наук.-практ. вид.] / За заг. ред. Батчаєва В.К., Пивоварова В.С. — Київ-Харків: ТОВ «Видавництво права людини», 2012. — 320 с.; Права людини в діяльності української міліції — 2013 : наук.-практ. вид. / За заг. ред. Пивоварова В. С., Чумака Ю. В. — Київ-Львів : ФОП П'ятаков Ю. О., 2014. — 404 с.

37 Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. — К., 2015. — 552 с.

38 Права людини за зачиненими дверима : [звіт за результатами дослідження «Процесуальні гарантії затриманих осіб»] / Ю. Белоусов, Т. Сівак, В. Сущенко, Г. Токарев, С. Швець. ; за ред. Ф. Козиревої. — К., 2015. — 208 с.

«В Суворовском райотделе (місто Одеса – ред.), смотрю, в наручниках выводят наркомана, а он уже в таком состоянии, что страшно смотреть. Спрашиваю: «Что он в наручниках, он что, убежит от вас? Посмотрите, в каком он состоянии». Пообщался с ним, оказывается, его уже в пятый райотдел привезли, и он везде им там явки с повинной понаписывал. Целый день его по райотделам возят и показатели себе отрабатывают».

Поряд із насильством фізичного характеру, правоохоронці часто вдаються й до психологічного насильства. Зокрема, поширеними є образи, поводження, що принижує людську гідність, та шантаж.

«Я погоджувалася на все, відразу після того, як мене шантажували дітьми, і мене ніколи не били...»³⁹.

2.1.3. Право на свободу та особисту недоторканість

Кожен має право на свободу та особисту недоторканність.

Стаття 5 Конвенції про захист прав людини
та основоположних свобод

Відповідно до статті 29 Конституції України:

- ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом;
- у разі нагальної необхідності запобігти злочині чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою; кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено

39 Моніторинг незаконного насильства в міліції (2004–2015 рр.) / Кол. авт. — Харків : Харківський інститут соціальних досліджень, 2015. — 328 с.

його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правничою допомогою захисника.

На жаль, вкрай часто працівники правоохоронних органів нівелюють ці положення Конституції та масово затримують наркозалежних осіб та працівників комерційного сексу без наявності законних підстав.

Подібні факти, зокрема, зафіксовані Національною гарячою лінією з питань замісної підтримуючої терапії:

«м. Слов'янськ, звернулась група пацієнтів зі скаргою на те, що поліція забрала 70 чоловік з сайту ЗТ»;

«м. Маріуполь, у нас з сайту ЗТ співробітники поліції забрали пацієнта до райвідділу, його там утримують більш як 3 години без пред'явлення обвинувачень, як бути?».

Порушення права пацієнтів ЗПТ на свободу неодноразово фіксувалося й у щорічних доповідях Асоціації українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів «Права людини в діяльності української міліції»⁴⁰. На цю проблему зверталася увага й у звіті за результатами дослідження «Вплив програм замісної підтримуючої терапії на криміногенну ситуацію у державі»⁴¹.

Геннадій Токарєв у посібнику «Практика захисту у кримінальних справах з незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів або прекурсорів»⁴², а також Уповноважений Верховної Ради України з прав людини у своїх щорічних доповідях⁴³ також вказують на системні порушення права на свободу щодо представників вразливих груп з боку правоохоронців.

Під час інтерв'ю з наркозалежними особами, представниками неурядових організацій та адвокатами, «незаконні затримання» найчастіше лунали у відповідях на запитання щодо видів порушень прав представників вразливих груп:

40 Права людини в діяльності української міліції — 2013 : [наук.-практ. вид.] / За заг. ред. Пивоварова В. С., Чумака Ю. В. — Київ-Львів : ФОП П'ятаков Ю. О., 2014. — 404 с.

41 Вплив програм замісної підтримуючої терапії на криміногенну ситуацію у державі : [аналіт. звіт] / О. М. Джужа, О. М. Стрільців, С. М. Дворяк та ін. ; за ред. О. М. Джужі. — К., 2012. — 80 с.

42 Практика захисту у кримінальних справах з незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів або прекурсорів : [практ. Посібн.] / Українська фундація правової допомоги. — Харків : ТОВ «Видавництво права людини», 2012. — 254 с.

43 Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. — К., 2015. — 552 с.

«Якщо правоохоронні органи – то це порушення прав на свободу. Вони взагалі не притримуються думки, що кожна людина має право не бути затриманою. Немає розуміння того, що людина не може бути затримана без рішення суду. Це є порушення. Те ж саме можна сказати про подальше утримання у приміщенні правоохоронних органів. Щодо наркозалежних, це взагалі не розглядається як утримання»⁴⁴.

2.1.4. Право на повагу до приватного та сімейного життя

Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

Стаття 5 Конвенції про захист прав людини
та основоположних свобод

Право на приватність, або, як ще його називають, право на повагу до приватного та сімейного життя, є одним із ключових у системі захисту прав людини. Держава має не лише утримуватися від безпідставного втручання в приватне та сімейне життя, але й вчиняти певні дії, спрямовані на гарантування поваги до нього.

Відповідно до статті 17 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966 року) «Ніхто не повинен зазнавати свавільного чи незаконного втручання в його особисте і сімейне життя, свавільних чи незаконних посягань на недоторканність його життя або таємницю його кореспонденції чи незаконних посягань на його честь і репутацію».

Стаття 32 Конституції України гарантує захист особи від збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом.

Реалізація права на приватність дає змогу особі захистити певні сфери свого життя від надмірного контролю та втручання з боку держави. Зазначене право включає:

/// свободу від свавільного проникнення та обшуку житла;

44 Витяг зі звіту за результатами фокус-групи з адвокатами.

- /// захист від незаконного перехоплення телефонних розмов та комунікацій;
- /// захист від втручання у сімейне життя;
- /// захист персональних даних;
- /// захист від розголошення конфіденційної інформації про особу;
- /// доступ особи до інформації, яку збирають про неї державні органи тощо.

Результати моніторингу свідчать про численні порушення права на приватність стосовно наркозалежних осіб. Одним із найбільш поширених прикладів таких порушень є незаконне дактилоскопіювання — зняття відбитків пальців рук.

Про незаконні зняття відбитків рук наркозалежних як системні порушення, що допускаються правоохоронними органами, зазначено й в аналітиці Асоціації УМДПЛ⁴⁵ та щорічних доповідях Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини⁴⁶.

Це порушення тісно пов'язане з незаконними затриманнями, адже часто одразу після того, як наркозалежного без законних підстав доставляють до органу поліції, його відразу дактилоскопіюють. Така практика часто здійснюється «за замовчуванням», без конкретного злочинного наміру, але призводить до того, що наркозалежні особи стають ще більше вразливими, адже їхні персональні дані вже занесені до поліцейської бази та в будь-який момент можуть стати приводом для «підвищеної уваги» до особи з боку поліції без законних підстав.

Наведемо витяги зі звернень на Національну гарячу лінію з питань замісної підтримуючої терапії:

«м. Дніпропетровськ, у нас поряд з сайтом ЗТ ще в березні цього року знайшли труп неповнолітньої дівчини з ножовим пораненням, після того співробітники міліції вже тричі забирали пацієнтів на дактилоскопію (всіх, хто в цей момент був на сайті)»;

«м. Лисичанськ, військові відвезли 20 пацієнтів до відділку поліції, де взяли у них персональні дані, перевірили мобільні телефони та дактилоскопіювали».

45 Права людини в діяльності української міліції — 2013 : [наук.-практ. вид.] / За заг. ред. Пивоварова В. С., Чумака Ю. В. — Київ-Львів : ФОП П'ятаков Ю. О., 2014. — 404 с.

46 Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина. — К., 2014. — 552 с.

У 2012 році, у межах дослідження «Вплив програм замісної підтримуючої терапії на криміногенну ситуацію у державі»⁴⁷, групою експертів проведено опитування медичних та соціальних працівників щодо видів порушень прав учасників програми ЗПТ з боку міліції. На думку зазначених професійних груп, одними з найчастіших видів порушень прав наркозалежних були незаконні особисті огляди на вулиці, незаконний огляд та обшук квартир, а також розголошення відомостей про наявність небезпечних хвороб.

Розголошення медичної інформації про статус наркозалежних в Україні є також актуальною проблемою. Має місце неправомірна практика примушення до передачі лікарями до правоохоронних органів медичної та конфіденційної інформації про наркозалежних, які проходять у них лікування. У результаті серйозного тиску на заклади охорони здоров'я, медичні установи та окремих лікарів правоохоронці одержують ці дані, незважаючи на те, що такі дії є грубим порушенням норм чинного законодавства України в частині захисту персональних даних особи.

Подібні скарги неодноразово надходили на Національну гарячу лінію з питань замісної підтримуючої терапії:

«кейс-менеджер Донецької області стурбована тим, що співробітники міліції дуже зацікавились пацієнтами-переселенцями зони АТО, чи мають право потребувати документацію на таких пацієнтів? (медичну)»;

«м. Мелітополь, вчора співробітники ВБНОНУ були присутні в кабінеті видачі препарату ЗТ під час видачі, на питання "на якій підставі знаходяться у кабінеті – відповіли що заподіають виносу препарату ЗТ. Потім затребували у медичної сестри "базу пацієнтів сайту ЗТ", вона відмовила, сказала, приходьте, коли буде лікар. Що робити, чи законно це?»;

«м. Маріуполь, звернулась група пацієнтів сайту ЗТ, зі скаргою на те, що у кабінеті видачі препарату під час видачі перебувають співробітники поліції та переглядають медичну документацію пацієнтів, що робити?».

⁴⁷ Вплив програм замісної підтримуючої терапії на криміногенну ситуацію у державі : [аналіт. звіт] / О. М. Джужа, О. М. Стрільців, С. М. Дворяк та ін. ; за ред. О. М. Джужі. — К., 2012. — 80 с.

2.1.5. Право на ефективний правовий захист

Кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження.

Стаття 13 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод

Підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист.

Стаття 63 Конституції України

Відповідно до практики ЄСПЛ держава зобов'язана не лише формально забезпечити обов'язкову участь захисника у кримінальному провадженні щодо вразливих категорій осіб, а також забезпечити ефективність надання правової допомоги. Очевидно, що забезпечення ефективності правової допомоги покладене на адвокатів, переважна більшість яких під час дослідження висловили думку щодо потреби посилити увагу до цього питання, зокрема, підкреслюючи: ««Вразливі» підозрювані є такими, що найбільше потребують ефективної правової допомоги кваліфікованого фахівця, і прийняти свідомо рішення про таку необхідність вони не можуть або в силу вікових, або в силу розумових обмежень»⁴⁸.

Порушення права наркозалежних осіб на правову допомогу найчастіше полягає у неповідомленні або несвоечасному повідомленні правоохоронцями центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про затримання цієї категорії осіб, у недопусках адвокатів до затриманих та у примушуванні наркозалежних до відмови від адвокатів.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини у своїх Щорічних доповідях «Про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні» за 2013⁴⁹ та 2014⁵⁰ роки звертає увагу на порушення права представників

48 Права людини за зачиненими дверима : [звіт за результатами дослідження «Процесуальні гарантії затриманих осіб»] / Ю. Белоусов, Т. Сівак, В. Сущенко, Г. Токарев, С. Швець. ; за ред. Ф. Козиревої. — К., 2015. — 208 с.

49 Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина. — К., 2014. — 552 с.

50 Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. — К., 2015. — 552 с.

вразливих груп на правову допомогу в діяльності правоохоронних органів.

Таке порушення виділяє і Геннадій Токарев у посібнику «Практика захисту у кримінальних справах з незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів або прекурсорів»⁵¹. Описуючи особливості забезпечення процесуальних гарантій для вразливих підозрюваних, експерт зазначив, що одним із чинників запобігання порушенням прав вразливих груп є обов'язкова участь захисника у кримінальних провадженнях проти них. Далі дослідник зазначає, що очевидно, що формальну участь захисника у кримінальному провадженні з дотриманням вимог КПК зобов'язаний забезпечити слідчий. Проте під час дослідження виявилось, що серед слідчих немає єдиної думки щодо необхідності обов'язкового забезпечення правовою допомогою підозрюваних осіб з числа представників вразливих груп населення.

Переважає частина слідчих вважає, що вразливі підозрювані не можуть самостійно зробити усвідомлений вибір щодо використання права на адвоката чи інших прав і гарантій, а тому слідчий сам, незалежно від бажання такого підозрюваного, має забезпечити у кримінальному провадженні участь захисника.

Водночас частина слідчих не вважає, що забезпечення участі захисника у кримінальних провадженнях щодо вразливих підозрюваних має бути обов'язковою, що вказує на нерозуміння цією частиною слідчих важливості безумовного дотримання та забезпечення права вразливих осіб на правову допомогу. Таку позицію частини слідчих підтверджують такі їхні вислови:

«Що ж стосується так званих «вразливих» підозрюваних, то я гадаю, якщо вони можуть скоїти злочин, то вони також можуть і прийняти виважене рішення щодо використання права на адвоката»; «На мою думку, такі «вразливі» підозрювані мають безпосередню можливість визначитися з використанням права на захист»⁵².

Своєю чергою, висловлювання переважної більшості адвокатів вказує на те, що слідчі, формально забезпечуючи участь захисника у кримінальних провадженнях щодо представників вразливих груп населення, вчиняють дії, спрямовані на порушення низки інших прав, взаємопов'язаних із правом на захист.

51 Практика захисту у кримінальних справах з незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів або прекурсорів : [Практ. посібн.] / Українська фундація правової допомоги. — Харків : ТОВ «Видавництво права людини», 2012. — 254 с.

52 Практика захисту у кримінальних справах з незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів або прекурсорів : [практ. посібн.] / Українська фундація правової допомоги. Харків : Видавництво права людини, 2012. — 254 с.

Такі дії полягають у перешкоджанні забезпеченню ефективності правової допомоги, у нероз'ясненні права на правову допомогу, у психологічному впливі (тиску) з використанням вразливого становища затриманих осіб із метою отримання показань поза межами, передбаченими процесуальним законодавством тощо, про що свідчать такі думки адвокатів:

«У правоохоронців немає окремої процедури для дітей та «вразливих» підозрюваних. В них один метод: ЗАЛЯКАТИ, а потім починати вести дружню бесіду»;

«Про таке право затримані (підозрювані) повідомляються у досить рідкісних випадках. Часто навіть правоохоронними органами проводиться допит затриманої особи як свідка, й одночасно (зокрема оперативними підрозділами) здійснюється тиск та погрози під час такого. Особливо уваги слід приділити допиту ... інвалідів (глухонімих, осіб, що страждають розумовими розладами). Досить часто їх допит проводиться без участі спеціального працівника»; «Передбуваючи в стресовому стані, затримані, а особливо «вразливі» підозрювані, взагалі не здатні прийняти адекватно будь-яку інформацію, як про підстави затримання, так і право на захисника та першого побачення з ним до першого допиту. Цим, до речі, користуються слідчі, зловживаючи як станом затриманого, так і його правом нічого не свідчити проти себе, починаючи з ним бесіди під приводом «не для протоколу»».

Результати дослідження «Права людини за зачиненими дверима»⁵³ підтверджують, що поширеними є випадки, коли до наркозалежних осіб, затриманих за вчинення наркозлочинів, адвокат запрошується лише для участі під час вручення такій особі повідомлення про підозру. Тобто, йдеться про порушення права на захист, адже працівники правоохоронного органу мають негайно після затримання сповістити про це Центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги, який не пізніше ніж за 2 години має забезпечити присутність адвоката. Адвокат, своєю чергою, має бути присутнім при проведенні слідчих дій із затриманою особою, й обов'язково під час першого допиту затриманої особи, маючи при цьому можливість конфіденційного побачення із клієнтом до його проведення.

⁵³ Права людини за зачиненими дверима : [звіт за результатами дослідження «Процесуальні гарантії затриманих осіб»] / Ю. Белоусов, Т. Сівак, В. Сущенко, Г. Токарев, С. Швець. ; за ред. Ф. Козиревої. — К., 2015. — 208 с.

Окрім того, жодному із наркозалежних, які стали об'єктами спостереження під час дослідження, при затриманні не повідомлялися підстави затримання, у вчиненні якого злочину вони підозрюються, не роз'яснювалося право «не говорити нічого з приводу підозри» проти себе та право на правову допомогу.

У звіті Асоціації УМДПЛ за 2012 рік «Права людини в діяльності української міліції — 2012»⁵⁴ також висвітлюється низка порушень прав наркозалежних, серед яких позбавлення права на захист, зокрема відмова в наданні адвокатських послуг, неповідомлення про право мати захисника або повідомлення про це із запізненням, а також нероз'яснення прав відповідно до вимог процесуального законодавства.

2.1.6. Специфічні види порушень прав наркозалежних осіб

Підкидання наркотиків, підробка документів кримінального провадження, фальсифікація збуту наркотичних засобів, провокації злочинів — такі специфічні порушення прав наркозалежних виділені адвокатом Геннадієм Токаревим у межах дослідження «Практика захисту у кримінальних справах з незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів або прекурсорів»⁵⁵.

Фальсифікації — один із найбільш поширених способів формування статистики правоохоронних органів за рахунок порушення основоположних прав наркотично залежних осіб. Досить часто споживачі наркотиків притягуються до кримінальної відповідальності за ті дії, які вони не скоювали.

Зі слів Геннадія Токарева, у практичній діяльності правоохоронних органів при вилученнях наркотиків затриманого спочатку обшуковують, потім одягають на нього наручники чи застосовують інші засоби зв'язування і доставляють в орган внутрішніх справ (поліції), де супроводжують в одне із службових приміщень. Після цього запрошують понятих, знімають наручники із затриманого і починають проводити особистий огляд (а фактично обшук),

54 Права людини в діяльності української міліції — 2012 : [наук.-практ. вид.] / За заг. ред. Батчаєва В.К., Пивоварова В.С. — Київ-Харків: Видавництво права людини, 2012. — 320 с.

55 Практика захисту у кримінальних справах з незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів або прекурсорів : [п ракт. посібн.] / Українська фундація правової допомоги. — Харків : Права людини, 2012. — 254 с.

під час якого «знаходять» наркотики. При цьому твердження затриманого про те, що ці наркотики йому підкинули, як правило, ігнорується.

Оскільки для порушення кримінальної справи необхідний висновок спеціаліста про видову належність і кількість вилученої речовини, підготовка якого займає певний проміжок часу, співробітники міліції (поліції) здійснюють затримання особи не в порядку, передбаченому положеннями КПК України, а з метою уникнення в подальшому судового контролю фальсифікують підстави для адміністративного затримання у порядку, передбаченому статтею 263 Кодексу України про адміністративні правопорушення (строки адміністративного затримання).

Серед інших видів фальсифікацій досить поширеними є фальсифікування працівниками міліції (поліції) ваги вилученої наркотичної речовини. Пакування вилучених речових доказів проводиться з можливістю подальшого фальсифікування ваги та вмісту пакунку на будь-якій стадії дослідчої перевірки. Вилучена з порушеннями законодавства речовина направляється для подальшого її дослідження до криміналістичних підрозділів правоохоронних органів, а зважування її експертами провадиться без участі понятих, що давало змогу регулювати вагу до необхідного мінімуму, достатнього для порушення кримінальної справи⁵⁶.

У 2012 році, у межах дослідження «Вплив програм замісної підтримуючої терапії на криміногенну ситуацію у державі»⁵⁷, групою експертів проведено опитування медичних та соціальних працівників щодо видів порушень прав учасників програми ЗПТ з боку міліції, які також зазначили, що поряд з іншими порушеннями прав наркозалежних, частими є фальсифікації, підкидання наркотиків та вимагання грошей.

З метою формування позитивної статистики досить поширеними є факти провокаційних дій працівників міліції (поліції) з метою притягнення до кримінальної відповідальності наркотично залежних громадян за збут наркотичних засобів. Зловживаючи правом суб'єкта оперативно-розшукової діяльності, оперативні працівники моделюють ситуації, за яких наркотично залежні вимушені реалізувати свою «дозу» під контролем міліціонерів (поліцейських) — провокаторів⁵⁸.

56 Права людини в діяльності української міліції — 2013 : [наук.-практ. вид.] / За заг. ред. Пивоварова В. С., Чумака Ю. В. — Київ-Львів : ФОП П'ятаков Ю. О., 2014 — 404 с.

57 Вплив програм замісної підтримуючої терапії на криміногенну ситуацію у державі : [аналіт. звіт] / О. М. Джужа, О. М. Стрільців, С. М. Дворяк та ін. ; за ред. О. М. Джужі. — К., 2012. — 80 с.

58 Права людини в діяльності української міліції — 2013 : [наук.-практ. вид.] / За заг. ред. Пивоварова В. С., Чумака Ю. В. — Київ-Львів : ФОП П'ятаков Ю. О., 2014 — 404 с.

У звіті Асоціації УМДПЛ за 2012⁵⁹ та 2013⁶⁰ роки «Права людини в діяльності української міліції» також висвітлюється низка порушень прав наркозалежних, серед яких створення відповідних умов та примушування до виплати хабарів.

Окрему увагу на таке явище, як вимагання та хабарництво, звертають й експерти Харківського інституту соціальних досліджень та Харківської правозахисної групи у дослідженні «Моніторинг незаконного насильства в органах внутрішніх справ (2004 — 2015 рр.)»⁶¹. На думку експертів, практика вимагання та хабарництва характерна для співробітників відділу по боротьбі з незаконним обігом наркотиків, мабуть, тому, що наркозалежні найчастіше стикаються саме з працівниками цього відділу. При затриманні відразу працівниками міліції пропонується дати хабар і уникнути кримінальної відповідальності. Затриманому дається час зібрати гроші, або ж працівники міліції телефонують батькам затриманого, викликають їх у відділення і там уже озвучують потрібну суму.

«...Якщо тебе затримали працівники міліції, вони намагаються розкрутити тебе на повну або підштовхують тебе до співпраці різними схемами: пропонують розповісти про точки збуту, вербують до контрольної закупки, розпитуючи, що, якщо будеш співпрацювати, вони допоможуть отримати мінімум, розрахуються наркотичними засобами, буде можливість звертатися на майбутнє, або залякують, що повісять й інші злочини (крадіжка, збут)...»⁶².

Потрапляючи в поле зору працівників правоохоронних органів, наркозалежна людина стає потенційною жертвою для здирництва як у грошовій формі, так і в еквіваленті (картки поповнення рахунку мобільних телефонів, канцтовари, оплата палива тощо).

Поширеними є також і випадки, коли працівники міліції чинять тиск на наркозалежну особу з метою отримання інформації чи схилання до співробітництва: використання затриманих як «агентів», провокаторів тощо (використання мічених купюр, контрольні закупівлі наркотиків, погрози підкинути заборонені речі).

59 Права людини в діяльності української міліції — 2012. [наук.-практ. вид.] / За заг. ред. Батчаєва В.К., Пивоварова В.С. — Київ-Харків : Видавництво права людини, 2012. — 320 с.

60 Права людини в діяльності української міліції — 2013. [наук.-практ. вид.] / За заг. ред. Пивоварова В. С., Чумака Ю. В. — Київ-Львів : ФОП П'ятаков Ю. О., 2014 — 404 с.

61 Моніторинг незаконного насильства в міліції (2004–2015 рр.) / Кол. авт. — Харків : Харківський інститут соціальних досліджень, 2015. — 328 с.

62 Там само.

Окремо слід розглянути ситуацію, коли деякі співробітники правоохоронних органів використовують наркозалежних у різного роду «схемах» незаконного збагачення, використовуючи незаконний обіг наркотиків:

- «...знають такі схеми, коли міліція "кришує" точки продажу наркотиків. На деяких точках продаються наркотики, які були вилучені під час попередніх обшуків...»;
- «міліція "кришує" весь наркобізнес. Працівники правоохоронних органів постачають сировину, надають можливість вільної торгівлі, встановлюють ціни на наркотики, а також кон'юнктуру наркоринку. З наркозалежних вони збирають "данину". Серед наркозалежних 90 % задіяні у схемах міліцейського наркобізнесу...»;
- «...усе за старою схемою. У міськвідділі підвал задитий речдоками, і самі потім продають і траву, і ширку... Знаю точно відділення на районі "Лазурний"»;
- «...були ДНР – наркотики прибрали, прийшли наші українці – і все стало на свої місця, і стало ще більше. Ми не знаємо, куди діваються речдоки, мені здається, що ними торгують...»;
- «...зараз у нас затишиша. Бояться люстрації. Але це ненадовго. Приходьтє в "сезон" – місяці через три...».

Окрім зазначених, поширеними видами порушень прав наркозалежних осіб з боку правоохоронних органів є:

- /// проведення процесуальних дій за відсутності відповідних процесуальних документів;
- /// проведення процесуальних дій за відсутності понять;
- /// використання стану наркотичного сп'яніння при проведенні процесуальних дій та складанні документів⁶³;
- /// вилучення та огляд наркотиків як доказів не на місці затримання, а в райвідділі за присутності «своїх» понять⁶⁴;

63 Права людини в діяльності української міліції — 2012 : [наук.-практ. вид.] / За заг. ред. Батчаєва В.К., Пивоварова В.С. — Київ-Харків : Видавництво права людини, 2012. — 320 с.

64 Права людини в діяльності української міліції — 2013 : [наук.-практ. вид.] / За заг. ред. Пивоварова В. С., Чумака Ю. В. — Київ-Львів : ФОП П'ятаков Ю. О., 2014. — 404 с.

✓ проведення процесуальних дій з особами, доставленими до правоохоронних органів у непередбачених для цього приміщеннях⁶⁵.

Поряд із наведеними, у 2014 році виявлено й інший вид специфічних порушень — позбавлення можливості перехресного допиту осіб, які брали участь в оперативних закупівлях з метою приховування провокації злочину. Перехресний допит є специфічним видом судового допиту. У судовому засіданні правом ставити запитання наділені суддя, прокурор, захисник, експерти, цивільний позивач, цивільний відповідач та їхні представники, а також підсудні та потерпілі. Допит є перехресним тільки тоді, коли до нього включаються рівноправні учасники кримінально-процесуальної діяльності. Кожний учасник судового розгляду має право ставити допитуваному додаткові запитання для з'ясування чи доповнення відповідей, які були надані на запитання інших осіб⁶⁶.

За обставин позбавлення можливості такого допиту, суд та захист фактично позбавлені шансу дослідити питання про наявність/відсутність провокації з боку правоохоронних органів у порядку, що відповідає вимогам про справедливий судовий розгляд, до того ж — із посиланням про неможливість розголошення певних матеріалів задля забезпечення громадського інтересу, а також прав та охоронюваних законом інтересів цих осіб, які за своїм змістом суперечать законодавству України.

2.2. Працівники комерційного сексу

Найчастіше жінки — робітниці комерційного сексу зазнають погроз, шантажу, психологічного тиску, приниження, а також незаконного затримання. На ці правопорушення припадає 54,2% від загального числа фактів порушення прав ВГ. Показово, що майже кожна десята жінка у 2014 році піддавалася фізичному насильству (побиття, зґвалтування) з боку співробітників правоохоронних органів. Кількість таких правопорушень досягала 9.3%. Кількість незаконних затримань становила 14.2%. Співробітники відділів по боротьбі з торгівлею людьми, схоже, розглядали СР як об'єкт незаконного і швидкого збагачення, а також як спосіб безкоштовного задоволення своїх

65 Практика захисту у кримінальних справах з незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів або прекурсорів : [практ. посібн.] / Українська фундація правової допомоги. — Харків : Видавництво права людини, 2012. — 254 с.

66 Криміналістика / За ред. В. Ю. Шепітька. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. — 728 с.

сексуальних потреб. Це твердження засноване на узагальнених даних кількості і характеру вчинених проти СР правопорушень. У цілому абсолютна більшість скоєних співробітниками ОБЗТЛ правопорушень пов'язана з вимаганням грошей, незаконним затриманням і примусом до надання сексуальних послуг. Так, кількість незаконних затримань досягла 57,1%, таку ж цифру становили й скарги на вимагання грошей та цінних речей. Примус до надання сексуальних послуг досяг 42,8%. При цьому важливо відзначити, що, наприклад, у Вінницькій області співробітники ОБЗТЛ фактично у всіх випадках примушували СР до надання сексуальних послуг. У Кіровоградській області співробітники ОБЗТЛ практично постійно піддавали СР незаконному затриманню⁶⁷.

Опис деяких фактів порушення прав СР з боку співробітників правоохоронних органів

Порушення прав СР з боку співробітників ППС

«Забрали гроші, незаконно оформили штраф, регулярно, раз на місяць».

Порушення прав СР з боку співробітників ОБЗТЛ

«Погрозами примусили до надання сексуальних послуг.

(Примушування до сексуальних послуг відбувалося при свідках)».

«Вилучено гроші, матеріальні цінності, винагорода за послуги».

«Склав протокол з порушенням адміністративного законодавства без присутності понятих та свідків, без пред'явлення будь-яких доказів».

«Незаконне затримання, насильно заштовхали в машину, не дивлячись на те, що вона є інвалідом і пересувається на милицях».

Порушення прав СР з боку співробітників РВВС

«Не бажали прийняти заяву про скоєне відносно ПКС правопорушення».

⁶⁷ Исследование среди секс-работников Кировоградской области по нарушениям прав человека со стороны сотрудником милиции / Кировоградское областное отделение благотворительной организации «Всеукраинская Лига «ЛегаЛайф», 2013. — 20 с.

- «Пропонували залишити випадок (скоєний злочин) без оперативних і слідчих дій, тобто не відкривати провадження. Оформлення протоколів і показань здійснювалося із спотвореннями по суті справи».
- «Затримали без пояснення причин, вимагали написати заяву, на знайому, з обвинуваченням її в сутенерстві».

РОЗДІЛ III

ПРИЧИНИ ПОРУШЕНЬ ПРАВ ПРЕДСТАВНИКІВ ВРАЗЛИВИХ ГРУП

3.1. Наркозалежні особи

Боротьба з поширенням наркотиків значною мірою ускладнюється тим, що кримінальні структури в Україні зростають з аналогічними транснаціональними злочинними структурами, залучають до виробництва наркотиків технологічний та науковий потенціал вітчизняної хімічної промисловості. Ними створюються підпільні лабораторії, де виготовляються наркотики нових видів. Поширені корумповані зв'язки керівників наркобізнесу з представниками виконавчої, законодавчої, судової влади, правоохоронних органів. За таких обставин діяльність правоохоронних органів у сфері боротьби із незаконним обігом наркотиків є неефективною, оскільки така боротьба націлена переважно не проти організаторів і керівників наркобізнесу, а щодо його жертв — наркотично залежних осіб. Високий рівень криміналізації наркотично залежних осіб використовується МВС України (Національною поліцією) для формування статистичних показників оперативно-службової діяльності, які вводять в оману суспільство, створюючи враження про успішність боротьби зі злочинністю в країні⁶⁸.

Як ми вже згадували у попередніх розділах, різноманітні дослідження констатують широку поширеність фактів насильства та неправомірних дій у діяльності правоохоронних органів України стосовно представників вразливих груп.

Однією з головних причин насильства є оцінка ефективності роботи працівника правоохоронного органу за так званими кількісними показниками. Однак подібна система відображає процес боротьби, а не досягнення конкретних результатів з погляду зниження шкідливих наслідків злочинності для кожної людини й суспільства в цілому.

Серед причин, які також іноді призводять до незаконного притягнення громадян до кримінальної відповідальності за злочини у сфері незаконного обігу наркотиків, варто зазначити й слабку матеріально-технічну базу підрозділів експертно-криміналістичної служби. Так, наприклад, часто просто відсутні технічні можливості для точного зважування вилученої речовини, внаслідок чого можливі фактично протиправні порушення кримінальних справ.

Стан здоров'я цієї категорії громадян робить їх легкою здобиччю для співробітників міліції (поліції), які вкрай часто використовують залежність

⁶⁸ Права людини в діяльності української міліції — 2012 : [наук.-практ. вид.] / За заг. ред. Батчаєва В.К., Пивоварова В.С. — Київ-Харків : Видавництво права людини», 2012. — 320 с.

від наркотику як знаряддя для примушування наркотично залежних людей давати необхідні для правоохоронців свідчення: перспектива страждати від «ломки» робить наркозалежних особливо вразливими та більш схильними підкоритися тиску з боку міліції.

Високий рівень стигматизації цієї соціальної групи, своєю чергою, породжує безкарність міліціонерів (поліцейських) при скоєнні таких протиправних дій⁶⁹.

Ще однією причиною порушень прав наркозалежних осіб є матеріальне збагачення правоохоронців за їхній рахунок. Так, мали місце випадки, коли шляхом примушування наркозалежних збувати наркотики іншим наркозалежним міліціонери налагоджували мережу наркоторгівлі. А крім того, створювали умови для вимагання та отримання хабарів від осіб, які придбали такі наркотики⁷⁰.

! У м. Горлівка Донецької області двоє оперуповноважених ВБНОН змусили жінку збути наркотичний засіб канабіс іншій жінці. А потім у останньої вимагали хабар у розмірі 15 тисяч гривень за непритягнення її до кримінальної відповідальності. Обоє правоохоронців затримані, розпочате кримінальне провадження за частиною 2 статті 307 (незаконне зберігання або збут наркотичних засобів), частиною 3 статті 364 (зловживання владою або службовим станом), частиною 2 статті 15, частиною 4 статті 368 (замах на отримання неправомірної вигоди службовою особою) КК України. Ще двоє співробітників ВБНОН, які зараз знаходяться у відпустці, також підозрюються в аналогічних злочинах.

У межах дослідження «Моніторинг незаконного насильства в органах внутрішніх справ України (2004-2015 рр.)»⁷¹, проведеного Харківським інститутом соціальних досліджень, виявлено, що серед ключових причин протизаконного фізичного і психологічного насильства з боку правоохоронних органів щодо наркозалежних осіб можна назвати безкарність працівників міліції, слабкий контроль з боку керівництва та наявні показники ефективності роботи. У більшості випадків ніхто не розслідуватиме тортури або побиття людини, якщо стане відомо, що вона наркозалежна.

69 Там само.

70 Права людини в діяльності української міліції — 2013 : [наук.-практ. вид.] / За заг. ред. Пивоварова В. С., Чумака Ю. В. — Київ-Львів : ФОП П'ятаков Ю. О., 2014. — 404 с.

71 Моніторинг незаконного насильства в міліції (2004–2015 рр.) / Кол. авт. — Харків : Харківський інститут соціальних досліджень, 2015. — 328 с.

Окремо слід звернути увагу на те, що ситуація зі свавіллям з боку міліції щодо наркозалежних відрізняється в обласних центрах та містах районного рівня. Немоżliвість ефективно відстоювати свої права стосується більшості малих міст України. Тобто, навіть якщо особа, яка вживає наркотики, спробує оскаржити незаконні дії з боку правоохоронних органів у контролюючих інстанціях, то на якомусь етапі обов'язково відбудеться збій в адміністративній формі захисту прав. Співробітник контролюючого органу виступить у ролі медіатора, постарається розв'язати питання між сторонами, обмежившись більш м'яким покаранням для правопорушника у вигляді осуду або вибачення перед постраждалою стороною. Жертва, своєю чергою, щоб не загострювати ситуацію («Адже живемо в одному місті») зазвичай забирає свою заяву і відмовляється від подальшого розгляду.

В Україні законодавство у сфері контролю за обігом наркотиків продовжує мати каральний і жорсткий характер, і фактично допускає можливість безперешкодного вторгнення правоохоронних органів у життя людей, котрі вживають наркотики. Результатом такого підходу стає криміналізація споживачів наркотиків.

Під час фокус-групи наркозалежні особи щодо можливих причин порушень їхніх прав правоохоронцями зазначили:

«Две причины. Первая – показатели, вторая – деньги»⁷².

Експерти правозахисних організацій серед причин зазначили байдужість суспільства, постійний і регулярний тиск правоохоронних органів, інерційність. Водночас це й корупція, напрацювання показників діяльності, матеріальна вигода.

«Це, в першу чергу, корупція, яка має специфічні риси у правоохоронних органах і має специфічні ознаки. Зокрема, хабарі за звільнення від кримінальної відповідальності, чи за непритягнення у таких випадках, коли злочин було сфальсифіковано чи його взагалі не було. Це заміна доказів. Вреши-решт, з якоюсь матеріальною метою, або прямою метою отримання хабаря, або з метою досягнення показників діяльності», – Геннадій Токарев, адвокат⁷³.

72 Витяг зі звіту за результатами фокус-групи з наркозалежними особами.

73 Витяг з інтерв'ю з експертом.

3.2. Працівники комерційного сексу

Основними причинами порушень прав працівників комерційного сексу з боку працівників правоохоронних органів є матеріальне збагачення, задоволення сексуальних потреб, необхідність залучення до складання протоколів.

Так, у 2013 році, згідно з результатами вже згаданого проведеного дослідження, у межах якого вивчалися порушення прав працівниць комерційного сексу, були зафіксовані випадки використання жінок працівниками патрульно-постової служби задля задоволення своїх сексуальних потреб — 40% від загальної кількості порушень. Крім того, мали місце й випадки, коли співробітники відділу по боротьбі з торгівлею людьми складали на працівниць комерційного сексу протоколи про притягнення до адміністративної відповідальності за відсутності законних підстав⁷⁴.

Аналогічні факти фіксувалися й у 2014 році, коли працівники відділу по боротьбі з торгівлею людьми використовували ПКС як об'єктом для швидкого та незаконного збагачення, а також задля безкоштовного задоволення сексуальних потреб⁷⁵.

Опис деяких фактів порушень прав СР з боку співробітників правоохоронних органів у Кіровоградській області

Порушення прав СР з боку співробітників ППС:

«Принуждал к сексуальным отношениям, использовал служебное положение».

«Изнасилование, отобрал деньги, представившись сотрудником милиции».

Порушення прав СР з боку співробітників ВБЗТЛ:

«Нужен был протокол. Все отказались, так как не было факта нарушения. После чего, сказали, что будут ловить во время работы с мечеными деньгами».

74 Исследование среди секс-работников Кировоградской области по нарушениям прав человека со стороны сотрудником милиции / Кировоградское областное отделение благотворительной организации «Всеукраинская Лига «ЛегаЛайф», 2013. — 20 с.

75 Исследование среди секс-работников Кировоградской области по нарушениям прав человека со стороны сотрудником милиции / Кировоградское областное отделение благотворительной организации «Всеукраинская Лига «ЛегаЛайф», 2014. — 22 с.

«Стояли на остановке, подъехали сотрудники милиции, заставили сесть в машину, отвезли в отделение. Составили незаконные протоколы».

«Вымогал деньги, ему дали деньги и он уехал».

РОЗДІЛ IV

НАСЛІДКИ ПОРУШЕНЬ ПРАВ ПРЕДСТАВНИКІВ ВРАЗЛИВИХ ГРУП

Безкарність правоохоронців, укріплення корупції, низький рівень правосвідомості та витрачання значних бюджетних коштів на виплату компенсацій за рішеннями ЄСПЛ проти України — наслідки порушень прав вразливих груп населення, які вбачають експерти правозахисних організацій та адвокати.

Поряд з цим, наслідки можуть мати досить трагічний характер і для самих представників вразливих груп, а саме: ув'язнення, погіршення стану здоров'я та, навіть, смерть, внаслідок вчасного ненадання медичної допомоги.

«Щодо наслідків порушення прав вразливих груп, вони можуть бути різного ступеня тяжкості. Від колонії і до того, що особа може померти. І такі випадки непоодинокі по Україні. Коли особа утримується за скоєний злочин і є наркозалежним чи пацієнтом терапії. ця особа, коли попадає до слідчого ізолятору і не отримує допомоги, звичайно, ця особа помирала. Це такі наслідки», — Геннадій Токарев, адвокат⁷⁶.

Про медико-соціальні наслідки йдеться у звіті Асоціації УМДПЛ «Права людини з діяльності української міліції — 2012»⁷⁷, а саме про негативний вплив дискримінації та надмірної криміналізації наркотично залежних осіб на здоров'я населення країни.

Так, дискримінація споживачів наркотиків та надмірно висока криміналізація їхніх дій є однією з головних причин, яка не дає змогу зупинити та взяти під контроль не тільки поширення в Україні наркоманії, але й її побічних ефектів, зокрема епідемії ВІЛ/СНІДу. Нині споживачі наркотиків є водночас об'єктом політики боротьби з наркотиками та профілактики ВІЛ. Стосовно наркотично залежних ця політика обмежується кримінальним переслідуванням, добровільним та примусовим лікуванням. Люди цієї категорії перебувають у соціальній ізоляції, стають жертвами стигматизації і дискримінації, зазнають високого ризику насильства з боку правоохоронних органів і зневажливого ставлення у закладах системи охорони здоров'я. Переслідування державою та агресія з боку населення робить наркомана ізгоем у суспільстві. Йому легше продовжувати вживати наркотики, ніж спробувати покінчити зі своєю пристрастю. Тому очевидно, що дискримінація наркотично залежних осіб, надмірна криміналізація дій, пов'язаних з індивідуальним споживанням наркотиків, сприяє стрімкому зростанню кількості наркозалежних та ВІЛ-інфікованих.

У межах дослідження «Вплив програм замісної підтримуючої терапії на криміногенну ситуацію у державі»⁷⁸, проведеного у 2012 році, було опитано

⁷⁶ Витяг з інтерв'ю з експертом.

⁷⁷ Права людини в діяльності української міліції — 2012. Науково-практичне видання / За заг. ред. Батчаєва В.К., Пивоварова В.С. — Київ-Харків: Права людини, 2012 р. — 320 с.

⁷⁸ Вплив програм замісної підтримуючої терапії на криміногенну ситуацію у державі : [аналіт. звіт] / О. М. Джужа, О. М. Стрільців, С. М. Дворяк та ін. ; за ред. О. М. Джужі. — К., 2012. — 80 с.

медичних та соціальних працівників щодо наслідків порушень прав наркозалежних осіб (пацієнтів ЗПТ). Переважна кількість опитаних зазначили значне погіршення стану здоров'я внаслідок переривання інших видів лікування.

Також як медичні, так і соціальні працівники відзначили як найбільш поширені наслідки порушень прав пацієнтів:

1. Переривання курсу ЗПТ до 1 місяця — 21,8% та 24,3% відповідно;
2. Зміна місця проживання — 31,1% та 21,3% відповідно;
3. Безпідставне притягнення до кримінальної відповідальності — 21,9% та 15,2% відповідно;
4. Безпідставне притягнення до адміністративної відповідальності — 28,1% та 39,4% відповідно;
5. 24,9% медичних працівників вважають відмову від подальшої участі у ЗПТ одним із наслідків порушень прав пацієнтів.

Наслідки порушення прав пацієнтів ЗПТ з боку працівників міліції

Працівники	Наслідки порушення прав пацієнтів ЗПТ з боку працівників міліції						
%	Переривання курсу ЗПТ до 1 місяця	Переривання курсу ЗПТ понад 1 місяць	Відмова від подальшої участі у ЗПТ	Зміна місця проживання	Безпідставне порушення кримінальної справи	Безпідставне притягнення до адміністративної відповідальності	Значне погіршення здоров'я внаслідок переривання інших видів лікування
Медичні працівники	21,8	12,4	24,9	31,1	21,9	28,1	37,4
Соціальні працівники	24,3	3	3	21,3	15,2	39,4	33,3

Під час фокус-групи наркозалежні особи виділили серед найбільш трагічних наслідків неправомірних дій правоохоронців самогубства наркозалежних.

Оскільки своїми протиправними діями правоохоронці дискримінують представників вразливих верств, змушують їх жити в страху та відмовлятися від допомоги держави у лікуванні хвороби та ресоціалізації — можливе зростання таких захворювань, як туберкульоз, ВІЛ, гепатити тощо.

Окрім цього, використання вразливого стану осіб правоохоронцями призводить до незаконного заволодіння майном, що належить представникам зазначених груп або їхнім родичам.

Порушення прав вразливих груп мають також й економічні наслідки для держави.

Сучасна боротьба з незаконним обігом наркотиків в Україні обмежується застосуванням репресій проти клієнтів наркобізнесу — осіб, хворих на наркоманію, а не проти самого наркобізнесу. Витрати лише на слідство, судовий розгляд та утримання наркотично залежних осіб у місцях позбавлення волі обходиться державі в сотні мільйонів гривень. Кошти платників податків ідуть не на боротьбу з наркобізнесом і поширення у суспільстві наркоманії та супутніх інфекційних хвороб, не на лікування наркотично залежних та пропаганду здорового способу життя, а на кримінальні й адміністративні процедури стосовно хворих на наркоманію, утримання десятків тисяч цих хворих у місцях позбавлення волі, фінансування корупції та системи здирицтва, які процвітають під виглядом «боротьби з наркозлочинністю» у підрозділах та правоохоронних органах.

Отже, дискримінація та надмірно висока криміналізація наркотично залежних є важким тягарем для економіки України. Наявна система боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів в Україні не тільки побудована на репресивній політиці стосовно наркозалежних, але також є вкрай неефективною і надто витратною. За умови зниження рівня дискримінації та криміналізації наркотично залежних, кошти, які витрачаються на слідство, судовий розгляд та утримання наркозалежних осіб у місцях позбавлення волі, можуть бути спрямовані на розв'язання актуальних соціальних проблем, зокрема на лікування хворих та профілактику поширення наркоманії⁷⁹.

Водночас порушення прав вразливих груп призводить до погіршення загальної криміногенної ситуації в країні. Особи в стані наркотичного сп'яніння щорічно скоюють близько 4 тисяч злочинів корисливо-насильницької спрямованості, серед яких — убивства та замах на вбивства, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, розбійні напади, грабежі, крадіжки. Нелегальне придбання наркотиків вимагає значних матеріальних витрат. Вартість наркотичних засобів на «чорному ринку» перевищує аптечні ціни на найбільш поширені види наркотиків у десятки й сотні разів. Наркоманія тісно пов'язана з насильницькою злочинністю. Вживання наркотиків породжує невмотивовану агресію, почуття тривоги, підсвідомий страх. Перебуваючи в стані наркотичного сп'яніння, наркотично залежні люди нерідко скоюють злочини проти особи: вбивства, тілесні ушкодження, зґвалтування, хуліганські дії тощо. Одним із мотивів вчинення цих злочинів усе частіше стає прагнення за будь-яку ціну роздобути наркотики або засоби для їх придбання. Оскільки поширення наркоманії прямо пропорційне дискримінації та надмірній криміналізації дій наркотично залежних осіб, погіршення криміногенної ситуації в країні також можна вважати наслідком такої дискримінації і надмірної криміналізації наркозалежних⁸⁰.

79 Права людини в діяльності української міліції — 2012 : [наук.-практ. вид.] / За заг. ред. Батчаєва В.К., Пивоварова В.С. — Київ-Харків: Права людини, 2012. — 320 с.

80 Там же.

РОЗДІЛ V

ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ
ПОРУШЕННЯМ ПРАВ ВРАЗЛИВИХ
ГРУП З БОКУ ПРАВООХОРОНЦІВ

5.1. Проведення ефективного розслідування за фактами порушень прав представників вразливих груп, притягнення винних осіб до відповідальності

Одним із ключових чинників протидії порушенням прав людини з боку правоохоронців є невідворотність покарання винних працівників поліції за такі дії — однастайно зазначили експерти правозахисних організацій під час фокус-груп. До того ж, таке притягнення, на думку експертів, має бути показовим та починатися з перших осіб у керівництві наркополіції: «Образцово-показательная порка. И наказание не крайних исполнителей, а начиная с руководства. 1-3 показательных примера с доведением до СМИ — это хорошая мера. То же касается коррупционеров».

У цьому контексті варто зазначити, що в Україні вже є певна судова практика притягнення до відповідальності представників правоохоронних органів, котрі порушували права вразливих груп населення.

! Так, 25 листопада 2013 року Дрогобицький міськрайонний суд Львівської області, по відношенню до начальника сектору боротьби з незаконним обігом наркотиків міського відділу Головного управління Міністерства внутрішніх справ України у Львівській області та двох оперуповноважених сектору боротьби з незаконним обігом наркотиків міського відділу Головного управління Міністерства внутрішніх справ України у Львівській області, що обвинувачувались у скоєнні злочинів, передбачених частиною 3 статті 28, частиною 3 статті 364, частиною 3 статті 28, частиною 2 статті 366, частиною 3 статті 28, частиною 2 статті 15, частиною 3 статті 368, частиною 3 статті 307 КК України, був винесений обвинувачуваний вирок до всіх трьох фігурантів справи у вигляді позбавлення волі з конфіскацією майна. Під час здійснення своєї протиправної діяльності, маючи спільний умисел, спрямований на збут психотропних речовин та наркотичних засобів, одержання хабарів, штучне створення показників роботи сектору БНОН, члени організованої групи, з метою одержання хабарів та штучного створення показників в роботі, збували наркотичні засоби та психотропні речовини наркозалежним особам, в подальшому проводили їх затримання та під погрозою притягнення до кримінальної відповідальності вимагали в затриманих хабарі за не притягнення до кримінальної відповідальності, а в разі відмови від їх передачі створювали штучні докази їх вини у вчиненні кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів. Крім цього, члени організованої групи, з метою

притягнення осіб до кримінальної відповідальності, фальсифікували матеріали проведення оперативних закупівель наркотичних засобів, хоч фактично їх не проводили⁸¹.

Також відомий випадок поновлення законних прав затриманої наркозалежної особи на медичну допомогу.

! Захисник, який виконує доручення Чернігівського обласного центру вторинної безоплатної правової допомоги за № 1117 від 28 серпня 2013 року про надання правової допомоги затриманому Борзнянським РВ УМВС Чернігівської області, який підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого частиною 2 статті 307 КК України, 02 вересня 2013 року звернувся до слідчого судді в порядку статей 206, 303 КПК України із скаргою на бездіяльність слідчого, яким не забезпечена належна медична допомог затриманому, як особі, яка є наркозалежною і страждає на туберкульоз, під час тримання його підзахисного в умовах ІТТ Борзнянського РВ УМВС у період з 28 по 30 серпня 2013 року.

Як вбачається зі змісту скарги, 28 серпня 2013 року під час спілкування захисника з підзахисним ним було встановлено, що він, тобто затриманий, є наркозалежною особою і вживає ін'єкційні наркотичні засоби близько 3-4 місяців, а також те, що він хворіє на туберкульоз.

Ним, як адвокатом-захисником, 29 серпня 2013 року на ім'я начальника Борзнянського РВ УМВС України у Чернігівській області та начальника СВ Борзнянського РВ УМВС України у Чернігівській області було подано клопотання про організацію та надання затриманій особі медичної допомоги на виконання спільного наказу МОЗ, МВС, Мін'юсту від 22 жовтня 2012 року за №821/937/1549/5/156 «Про затвердження порядку взаємодії закладів охорони здоров'я, органів внутрішніх справ, слідчих ізоляторів і виправних центрів щодо забезпечення безперервності лікування препаратами замісної підтримувальної терапії».

Станом на 02 вересня 2013 року затриманому не було забезпечене безперервне лікування препаратами замісної підтримувальної терапії та проведення детоксикації.

Скаргу, подану адвокатом в інтересах підозрюваного в межах кримінального провадження №12013260090000174 від 10 квітня 2013 року про кримінальне правопорушення, передбачене частиною 2 статті 307 КК України, щодо забезпечення права на доступ до якісної медичної допомоги — задовільнили частково.

81 Єдиний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] // Режим доступу: www.reyestr.court.gov.ua.

Ухвалою Борзнянського районного суду Чернігівської області покладено на слідчого у кримінальному провадженні такі обов'язки:

- забезпечити право на доступ затриманому до якісної медичної допомоги, проведення обстеження на належному рівні стану здоров'я гр. ОСОБА_2 у закладі охорони здоров'я із залученням лікарів — нарколога та фтизіатра, а також у випадку потреби й інших лікарів;
- у разі підтвердження необхідності надання медичної допомоги затриманому в умовах стаціонару, забезпечити право на вільний доступ до якісної медичної допомоги⁸².

Згідно з даними Реєстру судових рішень, наразі здійснюється судовий розгляд й низки інших кримінальних проваджень, розпочатих проти правоохоронців у зв'язку з порушенням прав наркозалежних осіб. Зокрема, йдеться про фальсифікацію матеріалів проваджень, вимагання неправомірної вигоди за невідкриття кримінальних проваджень проти представників вразливих груп та ін.

Цілком очевидно, що притягнення винних до відповідальності неможливе без ефективного розслідування випадків порушень прав вразливих груп населення, що також є запорукою їх недопущення у майбутньому.

Часто свавілля процвітає саме тому, що воно ігнорується. Тому кожне порушення прав людини має бути виявлене, за цим фактом проведене розслідування, а винні притягнуті до відповідальності. На жаль, враховуючи поширеність порушень прав вразливих груп, можна дійти висновку, що діяльність прокуратури, яка наразі має здійснювати розслідування за такими фактами, не є ефективною.

Прикладом дієвої роботи у напрямі виявлення порушень прав представників вразливих груп населення, незалежного збору відповідних матеріалів та доказів виявлених порушень, а також передачі інформації компетентним органам для подальшого реагування є механізм так званих «громадсько-парламентських розслідувань», який полягає у поєднанні повноважень Офісу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та зусиль представників громадськості. До числа останніх належать адвокати, журналісти, представники вразливих груп та активісти громадянського суспільства.

Уже майже 3 роки поспіль фахівці Експертного центру з прав людини, за підтримки Міжнародного фонду «Відродження», напрацьовують алгоритми проведення таких «розслідувань». Поєднання можливостей Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у частині безперешкодного доступу до службової документації, місць несвободи та людей, що там тримаються,

82 Єдиний реєстр судових рішень / Електронний ресурс // Режим доступу: www.reyestr.court.gov.ua.

та потенціалу громадськості вже за попередні 2 роки роботи призвели до відчутних результатів. Так, за цей період вдалося провести 52 «розслідування» за різними видами порушень, у результаті яких до МВС та органів прокуратури спрямовано 68 актів реагування Уповноваженого, відкрите 21 кримінальне провадження, понад 120 працівників органів внутрішніх справ, визнаних винними у порушенні прав представників вразливих груп, притягнуті до дисциплінарної відповідальності.

Розслідування жорстокого поводження та порушення інших прав наркозалежного гр. М. з боку працівників Дніпровського РВ УМВС України в Черкаській області:

! 16 червня 2015 року наркозалежний мешканець м. Черкаси гр. М. повідомив громадській активістці (Проценко Л.П., Черкаська благодійна організація ЛЖВ «Від серця до серця»), що цього ж дня вранці працівники міліції в його помешканні вчинили незаконний обшук, нанесли йому тілесні ушкодження, примушуючи зізнатися у незаконному обігу наркотиків, заволоділи його майном, після чого тривалий час тримали в приміщенні міліції.

Отримані відомості Проценко Л.П. негайно повідомила Регіональному координатору взаємодії з громадськістю Уповноваженого з прав людини, представнику АУМДПЛ Батчаєву В.К., який своєю чергою передав отримані відомості до Відділу спеціальних проваджень Секретаріату Уповноваженого з прав людини.

Отримавши від Відділу спеціальних проваджень через Батчаєва В.К. відповідний інструктаж, Проценко Л.П. наполягла на зверненні гр. М. до закладу охорони здоров'я з метою фіксації отриманих тілесних ушкоджень, провела низку інших заходів з метою документування протиправних дій працівників міліції стосовно гр. М.

На підставі первинної інформації про порушення прав гр. М. було відкрите провадження Уповноваженого у справі про порушення прав і свобод людини.

У межах зазначеного провадження Регіональним координатором Уповноваженого, який діє на підставі персональної довіреності Уповноваженого, спільно з громадською активісткою (Проценко Л.П., Черкаська благодійна організація ЛЖВ «Від серця до серця») проведено комплекс заходів, спрямованих на доведення протиправних дій працівників міліції та покарання винних.

Під час цих заходів опитані гр. М. та свідки досліджуваних подій, вивчена службова та інша необхідна документація в Дніпровському райвідділі міліції м. Черкаси, у закладі охорони здоров'я тощо.

Зібрані матеріали та свідчення вказують на те, що 16 червня 2015 року приблизно 09.30 до помешкання гр. М. увірвалися троє співробітників Придніпровського РВ УМВС України в Черкаській області, які побили його та провели обшук його квартири, не маючи відповідної ухвали суду.

Під час проведення незаконного обшуку міліціонери відібрали у гр. М. комбінований електричний ліхтар-шокер, а в подальшому він виявив, що з квартири також зник його мобільний телефон «Lenovo». Крім цього, при проникненні до помешкання співробітники міліції пошкодили вхідні двері у квартиру, чим також завдали гр. М. матеріальної шкоди.

Після проведення незаконного обшуку гр. М. був доставлений до Придніпровського РВ. У службовому кабінеті його знову побили працівники міліції та, із застосуванням погроз і фізичного насильства, примусили підписати зізнання у тому, що він виготовляв та вживав у себе на квартирі наркотики. У райвідділі міліції гр. М. тримали до 14.00 годин, після чого відпустили.

При зверненні до травматичного пункту 3-ї Черкаської міської лікарні швидкої медичної допомоги гр. М. був оглянутий черговим лікарем, який встановив наявність у нього тілесних ушкоджень — забій грудної клітки, підшкірні гематоми на голові й тулубі.

За таких обставин учасники ГПР дійшли висновку, що зібрані матеріали містять достатньо даних про вчинення співробітниками міліції кримінального правопорушення стосовно гр. М. У зв'язку з цим 19 червня 2015 року матеріали та відповідне звернення Регіональним координатором Уповноваженого були направлені прокурору м. Черкаси для прийняття рішення з урахуванням положень статті 214 КПК України.

02 липня 2015 року Регіональним координатором Уповноваженого отримане офіційне повідомлення про те, що слідчим відділом прокуратури Черкаської області розпочате досудове розслідування у межах кримінального провадження за фактом перевищення працівниками Придніпровського РВ м. Черкаси службових повноважень стосовно гр. М. та нанесення йому тілесних ушкоджень. Попередня правова кваліфікація — частина 2 статті 365 КК України.

Подальше розслідування кримінального провадження перебуває на контролі в Уповноваженого з прав людини.

Розслідування порушення права наркозалежного гр. Є. на безперервність ЗПТ та детоксикацію при його затриманні та триманні під вартою в Херсонському СІЗО⁸³:

83 Омбудсманом у взаємодії з громадськістю проведено перевірку дотримання прав пацієнтів ЗПТ в діяльності правоохоронних органів Херсонщини [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/all-activity/24615-on-ombudsmanom-u-vzayemodiii-z-gromadskisty-u-provedeno-perevirku-dotriman/>.

! У червні 2015 року громадськими активістами (Куценко В.В., ГО ХОБФ «Мангуст», Складенко Т.О., Херсонське обласне відділення ВБО «Всеукраїнська мережа ЛЖВ») у межах громадського розслідування проведені заходи за зверненням громадянина Є., учасника замісної підтримувальної терапії.

Відомості та матеріали, отримані під час громадського розслідування, передані до Секретаріату Уповноваженого з прав людини, на підставі яких відкрите провадження Уповноваженого у справі про порушення прав і свобод людини.

У межах провадження Уповноваженого у період з 16 по 18 червня 2015 року працівники Секретаріату Уповноваженого виїхали до Херсонської області, де до спільних заходів у межах ГПР були залучені громадські активісти (Куценко В.В., ГО ХОБФ «Мангуст», та Складенко Т.О., Херсонське обласне відділення ВБО «Всеукраїнська мережа ЛЖВ»). Залучені активісти діяли на підставі персональних довіреностей Уповноваженого.

Учасники ГПР провели зустріч із громадянином Є., котрий утримувався на дільниці СІЗО при Дар'ївській ВК-10 Управління ДПтС України в Херсонській області. Під час спілкування з'ясовано, що з 1995 по 2008 роки він вживав ін'єкційні наркотики. У 2008 році був прийнятий на програму замісної підтримувальної терапії.

На початку березня 2015 року гр. Є. затриманий працівниками Новокаховського МВ УМВС України в Херсонській області за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого частиною 2 статті 307 КК України та судом йому обрано запобіжний захід тримання під вартою.

Протягом трьох днів, перебуваючи в ІТТ ОВС, він отримував ЗПТ, але дозування лікарських препаратів було зменшене без проведення належної детоксикації, та наданий дозвіл на подальше його тримання в СІЗО.

У СІЗО, у порушення вимог Порядку взаємодії закладів охорони здоров'я, органів внутрішніх справ, слідчих ізоляторів і виправних центрів щодо забезпечення безперервності лікування препаратами замісної підтримувальної терапії, затвердженого спільним наказом Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України та Державної служби України з контролю за наркотиками від 22 жовтня 2012 року № 821/937/1549/5/156 (далі – Порядок взаємодії закладів охорони здоров'я, органів внутрішніх справ, слідчих ізоляторів і виправних центрів щодо забезпечення безперервності лікування препаратами замісної підтримувальної терапії, Порядок) щоденний прийом замісного препарату не проводився, що підтверджується свідченнями гр. Є., медичною та службовою документацією отриманою в зазначеній установі. Порушивши право гр. Є.

на медичну допомогу, адміністрацією СІЗО допущено низку порушень зазначеного Порядку:

- всупереч вимогам пункту 4.1.2 Порядку не був поінформований листом за формою згідно з додатком 5 до Порядку про необхідність отримання консультації лікаря-нарколога та вирішення питання щодо проведення ЗПТ або детоксикації гр. Є. керівник найближчого за місцезнаходженням закладу охорони здоров'я згідно з Переліком закладів охорони здоров'я, де впроваджена замісна підтримувальна терапія, наведеним у додатку 1 до Порядку;

- всупереч вимогам пункту 4.1.3 Порядку не була забезпечена доставка гр. Є. до ЗОЗ ЗПТ для отримання ЗПТ або до ЗОЗ для проведення детоксикації відповідно до призначення лікаря-нарколога;

- всупереч вимогам пункту 4.1.6 дані щодо проведення ЗПТ або детоксикації гр. Є. до форми № 025/о «Медична карта амбулаторного хворого», затвердженої наказом Міністерства охорони здоров'я України від 14 лютого 2012 року № 110, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 28 квітня 2012 року за № 661/20974, не внесені.

Учасники ГПР констатують, що не забезпечення відповідно до призначення лікаря адміністрацією СІЗО безперервності ЗПТ або детоксикації хворому на наркоманію гр. Є. прирівнюється до катування, нелюдського поводження та є порушенням статті 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

Наразі провадження Уповноваженого триває. Проводиться аналіз та узагальнення отриманих матеріалів і відомостей про порушення прав людини, за результатами якого будуть ініційовані перевірки контролюючими органами та підготовлені акти реагування Уповноваженого до органів державної влади щодо усунення виявлених порушень прав і свобод людини з метою поновлення порушених прав.

Позитивні наслідки проведеного ГПР:

- підвищена фахова спроможність громадських активістів Куценко В.В., Склярєнко Т.О.;

- удосконалений алгоритм дій при розслідуванні аналогічних порушень;

- перевірений стан дотримання нормативних вимог щодо забезпечення безперервності ЗПТ та детоксикації у діяльності ІТТ Новокаховського МВ УМВС України в Херсонській області;

- задокументований факт порушення права особи, поміщеної до СІЗО, на безперервність ЗПТ та детоксикацію, який має бути використаний у подальшому для системних змін щодо забезпечення права на медичну допомогу у цьому закладі;

- взятим під варту наркозалежним особам продемонстрований приклад захисту їхніх прав у разі їх порушення.

Розслідування порушення працівниками Шосткінського МВ УМВС України в Сумській області процесуальних прав наркозалежного гр. Г. та незабезпечення йому безперервності ЗПТ адміністрацією Сумського СІЗО:

! У квітні 2015 року громадськими активістами (Пивоваров В.С., Кравцова О.І., АУМДПЛ) отримані відомості про порушення прав наркозалежного мешканця м. Шостка Сумської області гр. Г., які полягали в порушенні процесуальних прав та незабезпеченні безперервності ЗПТ при його затриманні за вчинення злочину та поміщенні в місця несвободи.

Зазначені відомості та пропозиції щодо їх перевірки були передані до Секретаріату Уповноваженого з прав людини, на підставі яких відкрите провадження Уповноваженого у справі про порушення прав і свобод людини. У межах провадження працівниками Секретаріату Уповноваженого спільно з громадськими активістами (Пивоваров В.С., Кравцова О.І., АУМДПЛ), які діяли на підставі персональних довіреностей Уповноваженого, здійснений виїзд до м. Шостка та м. Суми. Під час проведення спільних заходів вивчена службова, процесуальна та медична документація Шосткінського МВ, ІТТ Шосткінського МВ, Сумського СІЗО. Крім того, опитані працівники цих установ, причетні до затримання та тримання гр. Г. Опитаний також гр. Г., який на момент відвідування тримався у Сумському СІЗО.

Під час проведення зазначених заходів встановлено, що гр. Г. затриманий працівниками Шосткінського МВ за адресою його проживання після скоєного ним злочину 25 лютого 2014 року о 14.15.

Слідчий Шосткінського МВ Дудко Я.С., складаючи протокол затримання за підозрою у вчиненні злочину, зазначив у протоколі, що гр. Г. затриманий нібито 25 лютого 2014 року о 20.20 у приміщенні райвідділу. Час і місце фактичного затримання у протоколі взагалі не зазначені. Внісши неправдиві відомості до протоколу щодо часу та місця затримання, не зазначивши час і місце фактичного затримання, слідчий порушив вимоги частини 5 статті 208, статті 209 КПК України. Крім того, шляхом таких маніпуляцій слідчий Дудко Я.С. неправомірно збільшив на 6 годин 5 хвилин процесуальні терміни, передбачені статтею 211 та частиною 3 статті 278 КПК України, у разі впливу яких особа має бути негайно звільнена.

Учасниками розслідування, між іншим, відзначено, що прокурор Д., який відповідно до статті 36 КПК здійснював процесуальне керівництво у цьому кримінальному провадженні та затверджував клопотання про

обрання запобіжного заходу, не вжив належних заходів прокурорського реагування щодо зазначених порушень КПК.

Гр. Г. відразу після затримання та при поміщенні його в ІТТ, яке відбулося 25 лютого 2015 року о 20.00, повідомив працівникам міліції, що він є пацієнтом програми ЗПТ. Під час перебування гр. Г. в ІТТ йому була належним чином забезпечена безперервність ЗПТ, що підтверджене службовою документацією ІТТ, закладу охорони здоров'я, та отриманими від гр. Г. свідченнями.

При поміщенні в Сумський СІЗО гр. Г. також повідомив, що він є пацієнтом ЗПТ, але безперервність ЗПТ йому забезпечена не була, детоксикація не проведена. Зазначене твердження також доведене службовою документацією ІТТ, закладу охорони здоров'я та отриманими від гр. Г. свідченнями. В особовій справі арештованого гр. Г. міститься, між іншим, заява про його відмову від препаратів ЗПТ, датована днем поміщення в СІЗО. Проте під час конфіденційного опитування гр. Г. пояснив, що написати зазначену заяву його змусили працівники СІЗО після того, як їм стало відомо про проведення громадсько-парламентського розслідування з приводу порушення його права на медичну допомогу .

Під час конфіденційного опитування гр. Г. також розповів про те, що внаслідок не забезпечення безперервності ЗПТ та не проведення детоксикації йому були заподіяні тривалі (протягом місяця) фізичні та душевні страждання.

За результатами проведених заходів прокурору Сумської області спрямовано акт реагування Уповноваженого з вимогою провести належне розслідування виявлених фактів порушень процесуальних прав гр. Г. та незабезпечення його права на медичну допомогу. Матеріали знаходяться в стадії комунікації між Уповноваженим та прокуратурою Сумської області.

Позитивні наслідки проведеного ГПР:

- підвищена фахова спроможність громадських активістів Пивоварова В.С. та Кравцової О.І.;
- напрацьований алгоритм дій при розслідуванні аналогічних порушень;
- перевірений стан дотримання нормативних вимог щодо забезпечення безперервності ЗПТ та детоксикації в діяльності ІТТ Шосткінського МВ;
- задокументований факт порушення права особи, поміщеної до СІЗО, на безперервність ЗПТ та детоксикацію, який має бути використаний у подальшому для системних змін щодо забезпечення права на медичну допомогу у цьому закладі;
- звернута увага адміністрації СІЗО та прокуратури Сумської області на наявні проблеми у сфері забезпечення права на правову допомогу.

Заходи, спрямовані на забезпечення права на безперервність ЗПТ та детоксикацію осіб, які поміщаються до Сумського СІЗО:

! У червні 2015 року громадські активісти (Загребельний О.С., Білик І.Ю., «Клуб Шанс»), з урахуванням попередньо виявлених порушень, запропонували провести низку заходів з метою змусити адміністрацію Сумського СІЗО забезпечити право на безперервність ЗПТ та детоксикацію осіб, які поміщаються до зазначеного СІЗО.

У межах відкритого провадження Уповноваженого в період з 16 по 18 червня 2015 року працівниками Секретаріату Уповноваженого спільно з громадськими активістами (Пивоваров В.С., Кравцова О.І., АУМДПЛ) здійснений виїзд до м. Суми, де до подальших спільних заходів також залучені представники ГО «Клуб Шанс» (Загребельний О.С., Білик І.Ю.) та Сумського ЦБПД (Назаренко О.О.).

Під час заходів встановлені та опитані пацієнти ЗПТ, які раніше поміщалися до Сумського СІЗО. Цими опитуваннями підтверджена систематичність порушень права на медичну допомогу. Також проведені консультації з лікарями наркологічних відділень. У СІЗО вивчена медична документація з питань забезпечення медичною допомогою пацієнтів ЗПТ, які протягом року поміщалися до цієї установи. Усі пацієнти ЗПТ, які на момент перевірки трималися в СІЗО, також були опитані.

Матеріали, зібрані під час цих заходів, дали підстави стверджувати, що у разі обрання стосовно учасників ЗПТ запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, всупереч вимогам законодавства, безперервність лікування цієї категорії осіб не забезпечується, що призводить до абстинентного синдрому, довготривалих фізичних страждань. Таке поводження розцінюється як жорстоке, суперечить практиці Європейського суду з прав людини та є грубим порушенням статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Про висновки ГПР повідомлена прокуратура Сумської області та керівництво ДПтС України в Сумській області.

Матеріали, зібрані під час ГПР, стали підставою для проведення розширеної оперативної наради при керівництві ДПтС України в Сумській області у присутності представників громадськості, працівників Секретаріату Уповноваженого, прокуратури Сумської області та керівництва Сумського СІЗО.

За результатами наради прийняті, зокрема, такі рішення: обладнати в СІЗО окремий кабінет для забезпечення безперервності лікування ЗПТ та детоксикації; налагодити взаємодію з УМВС, обласним наркодиспансером та прокуратурою Сумської області задля забезпечення

безперервності лікування ув'язнених осіб препаратами ЗПТ та їх належної детоксикації, налагодити в місцях ув'язнення належний облік та лікарське консультування пацієнтів ЗПТ.

Виконання зазначеного рішення наразі перебуває на контролі Уповноваженого з прав людини⁸⁴.

Позитивні наслідки проведеного ГПР:

- підвищена фахова спроможність учасників ГПР;
- започаткований принципово новий підхід до забезпечення безперервності ЗПТ та детоксикації в умовах СІЗО, який може бути використаний в інших регіонах;
- надані можливості адвокатам ЦБПД покращити стратегію захисту при обранні запобіжного заходу особам, які є пацієнтами ЗПТ;
- учасникам ЗПТ продемонстровані можливості захисту їхніх прав на медичну допомогу.

Подібний механізм став дієвою альтернативою наявним підходам державних органів до розслідування порушень прав наркозалежних осіб і може бути у подальшому використаний Державним бюро розслідувань, а також лягти в основу механізму громадських розслідувань, який наразі відсутній в Україні.

5.2. Запровадження незалежних регіональних механізмів захисту прав вразливих груп населення

Як свідчить аналіз практичного досвіду правозахисної діяльності, найбільш дієвими механізмом захисту прав вразливих груп є той, який наближений до відповідної цільової групи, а також передбачає активне залучення її представників до захисту своїх прав.

⁸⁴ Здійснено перевірку забезпечення правоохоронними органами безперервності лікування пацієнтів замісної підтримувальної терапії у Сумській області [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/all-activity/22615-sb-zdijsнено-perevirku-zabezpechennya-pravoohoronnimi-organami-bezperernv/>.

Як успішний приклад функціонування такого механізму можна навести **регіональні команди з протидії порушенням прав вразливих груп** (далі — регіональні команди), які створені Експертним центром з прав людини у 2016 році за підтримки Програми «Громадське здоров'я» Міжнародного фонду «Відродження» у межах ініціативи «Підвищення організаційної та правової спроможності споживачів наркотиків, учасників програм ЗПТ, ПКС протидіяти порушенням їхніх прав у діяльності правоохоронних органів». Регіональні команди створені у шести пілотних регіонах України: Сумській, Кіровоградській, Львівській, Херсонській, Дніпропетровській та Одеській областях.

Основним завданням регіональних команд є просування та посилення прав вразливих груп населення під час їхньої взаємодії з працівниками правоохоронних органів, зокрема поліцією.

Для забезпечення найбільшої дієвості та незалежності до складу новостворених регіональних команд за результатами відкритого конкурсу відібрані адвокати, правозахисники, журналісти та працівники сервісних організацій, які опікуються проблемами цих вразливих груп. Окрім цього, до роботи залучені безпосередньо представники вразливих груп, в інтересах яких діють регіональні команди. Їхня участь мотивує інших людей з аналогічними проблемами звертатись до регіональних команд за допомогою, а також відіграє важливу роль в отриманні первинної інформації про порушення прав представників зазначеної спільноти.

Усі члени регіональних команд пройшли спеціалізовані практичні навчання щодо методів виявлення та фіксування порушень прав вразливих груп, способів захисту їхніх прав, порядку взаємодії в команді тощо⁸⁵.

У кожному із зазначених регіонів регіональні команди провели для цільових груп (96 слухачів) навчальні заходи⁸⁶ з метою їх інформування про початок діяльності, мету та цілі створених регіональних команд. Протягом освітніх заходів від представників спільноти була отримана інформація про проблеми, з якими вони стикаються під час спілкування із поліцією, а також надані практичні рекомендації, як слід діяти у конкретних випадках, щоб не допустити порушення своїх прав, або ж, у випадку порушення — якнайшвидше їх поновити⁸⁷.

85 У Кіровограді запрацює група, яка захищатиме права секс-працівників і наркозалежних [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.pravda-kr.com.ua/najsvizhishe/6061-u-kirovograd-i-zapratsyue-grupa-yaka-zakhishchatime-prava-seks-pratsivnikov-i-narkozaleznykh.html>.

86 У Кропивницькому пройшов тренінг з підвищення правової спроможності представників вразливих груп населення [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://ecpl.com.ua/news/u-kropyvnytskomu-projshov-treninh-z-pidvyschennya-pravovoi-spromozhnosti-predstavnykiv-vrazlyvyh-grup-naselennya/>

87 На Сумщині працює регіональна команда з протидії порушенням прав вразливих груп людей [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://tv.sumy.ua/na-sumshhyni-pratsyuye-regionalna-komanda-z-protydiyi-porushennyam-prav-vrazlyvyh-grup-lyudej/>.

Під час своєї діяльності регіональні команди налагодили співпрацю з місцевими центрами безоплатної вторинної правової допомоги. Так, у Кіровограді Всеукраїнська благодійна організація «Легалайф — Україна» підписала меморандум про співпрацю з Регіональним центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Основна мета такої співпраці — посилення боротьби з порушеннями прав вразливих груп населення, насамперед секс-працівників, наркозалежних і людей, які знаходяться на замісній підтримуючій терапії⁸⁸. У деяких регіонах до складу регіональних команд увійшли адвокати центрів безоплатної вторинної правової допомоги і навіть керівники цих установ⁸⁹.

На місцевому рівні налагоджена також співпраця з регіональними координаторами взаємодії з громадськістю Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Зокрема, у м. Суми регіональний координатор Уповноваженого увійшов до складу команди. Встановлені робочі контакти з регіональними представниками Управління забезпечення прав людини Національної поліції України у Львівській, Одеській, Сумській та Кіровоградській областях. За результатами співпраці регіональної команди з місцевим Управлінням забезпечення прав людини нацполіції ініційоване проведення службового розслідування за фактом порушення прав пацієнта ЗПТ поліцією Сумської області⁹⁰.

Завдяки ефективній адвокаційній кампанії вдалося домогтися певних результатів щодо внесення змін до нормативної бази Національної поліції, зокрема до Положення про ізолятори тимчасового тримання та Правил внутрішнього розпорядку в ізоляторах тимчасового тримання в частині нормативного закріплення прав учасників програми замісної підтримувальної терапії. Наразі отримана письмова згода від керівництва Національної поліції щодо включення наданих пропозицій до Положення про ІТТ та Правил після внесення відповідних змін до низки законодавчих актів, зокрема Закону України «Про національну поліцію» та Кримінального процесуального кодексу України.

Налагоджені робочі контакти з Управлінням нагляду за дотриманням законів при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях та інших заходів

88 У Кіровограді підписали меморандум адвокати і захисники прав секс-працівників [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.pravda-kr.com.ua/najsvizhishe/6073-u-kirovogradi-pidpisali-memorandum-advokati-i-zakhisniki-prav-seks-pratsivnikov.html>.

89 Заступник директора Регіонального центру входить в команду громадських розслідувачів порушень прав людини [Електронний ресурс] // режим доступу: <http://sumy.legalaids.gov.ua/ua/pres-sentr/novyny/zastupnyk-dyrektora-rehionalnoho-tsentru-vkhodyt-u-komandu-hromadskykh-rozsliduvachiv-porushen-prav-liudyny>.

90 Регіональна команда протидії порушенням прав вразливих груп зміцнює партнерство [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.clubchance.org.ua/content/558>.

примусового характеру у місцях несвободи Генеральної прокуратури України, що надає можливість у подальшому запровадити ефективну взаємодію регіональних команд із зазначеними суб'єктами на регіональному рівні.

Подальша розбудова потенціалу регіональних команд, охоплення їхньою діяльністю інших регіонів України, налагодження ефективної співпраці та координація діяльності з іншими державними та недержавними органами й організаціями, які працюють у сфері захисту прав людини, дасть змогу значно посилити захист прав представників вразливих груп від порушень з боку працівників правоохоронних органів.

5.2.1. Успішні приклади протидії регіональних команд порушенням прав вразливих груп населення

Запобігання спробі працівників Сумської поліції перекваліфікувати злочин на більш тяжкий стосовно учасника програми ЗПТ/АРТ Віктора К.:

! 30 червня 2016 року до координатора регіональної команди — керівника громадської організації «Клуб Шанс» звернувся пацієнт ЗПТ/АРТ Віктор К. з проханням допомогти у розв'язанні ситуації, що склалася внаслідок неправомірних дій працівників поліції.

Пацієнт ЗПТ/АРТ знаходився під слідством у справі за частиною 1 статті 185 (крадіжка) та частиною 2 статті 15 (вчинення замаху на злочин) КК України. У певний момент працівники поліції зробили спробу перекваліфікувати справу, змінивши один із найважливіших її аспектів: замість крадіжки, скоєної однією особою, та спроби крадіжки, — перекваліфікувати на крадіжку, скоєну організованою злочинною групою. Така зміна є підставою для винесення більш суворого вироку Віктору К., зокрема позбавлення волі, що означало б унеможливлення подальшого проходження ним лікування за програмою ЗПТ. Працівники поліції шляхом психологічного тиску вимагали від Віктора К. визнати, що він здійснював крадіжку не самотійно, а із співником.

Поспілкувавшись з Віктором, керівник ГО «Клуб Шанс» Олексій Загребельний передав отриману інформацію регіональній команді Сумської області, та після узгодження із адвокатом команди здійснив супровід Віктора К. до місцевого Центру безоплатної вторинної правової допомоги.

Наступним кроком у розв'язанні проблеми стала зустріч Віктора К. з адвокатом зазначеного центру, під час якої складена заява слідчому з

проханням надати підозрюваному державного захисника у зв'язку з відсутністю коштів для оплати послуг приватного адвоката.

Отримавши оформлену відповідно до усіх вимог заяву про залучення адвоката, Віктор звернувся із нею до свого слідчого. На цьому етапі кардинально змінилася поведінка слідчого, зокрема його ставлення до Віктора К. Слідчий почав умовляти його не звертатись до центру безоплатної вторинної правової допомоги і не просити адвоката, та одразу «забув» про перекваліфікацію злочину та «спільників», які нібито були під час спроби скоєння Віктором крадіжки. Зазнала змін і поведінка процесуального прокурора: від зверхності до нормального, шанобливого ставлення.

Відбулось засідання суду. На засіданні Віктор К. визнав свою провину і зазначив готовність понести покарання за свої незаконні дії. З допомогою керівника регіональної команди Олексія Загребельного Віктор К. надав до суду письмове клопотання щодо пом'якшення вироку, аргументувавши своє прохання тим, що він є пацієнтом ЗПТ і щодня потребує лікування. У разі ув'язнення процес терапії буде перерваний і його здоров'я опиниться під загрозою.

Окрім цього, регіональна команда запросила на суд представників місцевих ЗМІ, що своєю чергою знизило ризик можливого тиску на Віктора К. та позитивно вплинуло на судовий процес загалом.

Суд опрацював усі аспекти справи та виніс вирок. Віктор К. був визнаний винним у скоєних злочинах та засуджений до 2 років позбавлення волі, але, враховуючи усі пом'якшувальні обставини, суд постановив призначити випробувальний термін тривалістю 1 рік з відстрочкою покарання та повним погашенням судимості у разі успішного проходження випробувального терміну з метою не переривати життєво необхідне лікування та дати шанс на виправлення помилок минулого для нашого клієнта.

Таким чином, своєчасне звернення Віктора К. до регіональної команди протидії порушенням прав вразливих груп у Сумській області дало змогу запобігти порушенням його прав, а сам Віктор К. не був позбавлений волі та можливості продовжити лікування препаратами ЗПТ.

Зазначена подія висвітлювалася на місцевому телеканалі <http://tv.sumy.ua/> у репортажі "На Сумщині працює регіональна команда з протидії порушенням прав вразливих груп людей"⁹¹.

Цей випадок демонструє дієвість регіональної команди та ілюструє практичні поради фахівців щодо простих і зрозумілих кроків. Своєчасне

91 На Сумщині працює регіональна команда з протидії порушенням прав вразливих груп людей [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=RrRt3UAn4dl>.

звернення до експертів регіональної команди допоможе відреагувати на порушені права учасника ЗПТ, а також запобігти новим.

Позитивні наслідки проведеного громадського розслідування:

- Віктор К. не був безпідставно притягнутий до більш суворой відповідальності за злочин, який скоював особисто, а не групою осіб;
- Віктор К. не був позбавлений волі та його лікування препаратами ЗПТ не переривалося;
- напрацьований алгоритм дій при розслідуванні аналогічних порушень;
- пацієнтам ЗПТ продемонстрований приклад захисту їхніх прав у разі їх порушення;
- звернута увагу керівництва ГУНП в м. Суми на недопустимість порушення прав учасників ЗПТ із наведенням конкретних фактів порушень;
- перевірена на практиці ефективність роботи регіональної команди протидії порушенням прав вразливих груп населення.

Реагування регіональною командою в Кіровоградській області на масове порушення прав учасників замісної підтримувальної терапії:

! 18 березня 2016 року Директору БО ВБО “Легалайф — Україна”, який входить до складу регіональної команди з протидії порушенням прав вразливих груп населення в Кіровоградській області, стало відомо про порушення прав 40 осіб, які є учасниками замісної підтримувальної терапії.

Зазначені особи 16 березня 2016 року були обмежені у праві на вільне пересування працівниками поліції Кіровоградського ВП ГУНП (фактично затримані) біля будівлі обласного наркологічного диспансеру. Свої дії працівники поліції мотивували розслідуванням злочину, нещодавно вчиненого неподалік наркологічного диспансеру. Такі дії працівників поліції явно не відповідали належній правовій процедурі, яка передбачена КПК України, і призвели до застосування надмірного процесуального примусу стосовно 40 учасників замісної підтримувальної терапії.

Учасник регіональної команди, оцінивши ситуацію, відразу підготував відповідні листи з вимогою перевірити законність дій працівників поліції. Звернення були направлені Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, начальнику слідчого управління ГУНП в Кіровоградській області, прокурору Кіровоградської області.

Одночасно про подію були поінформовані експерти проекту з метою координації подальших дій та розроблення методики діяльності (алгоритму дій) учасників регіональних команд у разі аналогічних порушень прав вразливих груп населення.

Завдяки оперативному реагуванню учасників регіональної команди на факти порушень прав цієї категорії осіб були вжиті такі заходи:

- Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини відкрито провадження у справі про порушення прав і свобод людини. У межах провадження перевірені факти, повідомлені регіональною командою, зокрема, направлені листи до прокуратури Кіровоградської області, ГУНП в Кіровоградській області, надані відповідні роз'яснення автору звернення до Уповноваженого.
- Головним управлінням національної поліції України в Кіровоградській області за зазначеним фактом проведено службове розслідування, перевірена законність та обґрунтованість дій працівників поліції. Про результати поінформована регіональна команда.
- Прокуратурою Кіровоградської області також проведена перевірка фактів затримань учасників замісної підтримувальної терапії. Про результати поінформована регіональна команда.
- Експертами проекту підготовлений алгоритм дій учасників регіональної команди з протидії порушенням прав вразливих груп населення у разі аналогічних порушень прав зазначеної категорії осіб. Цей випадок детально обговорений під час практичних занять (освітніх заходів), які проводились із регіональними командами під час реалізації проекту.
- Після оперативного реагування учасників регіональної команди на зазначений факт порушення, проведення перевірок зазначеними органами, аналогічні порушення прав вразливих груп населення працівниками поліції, за інформацією регіональної команди, у 2016 році допущені не були.

Превенція порушень прав пацієнтів ЗПТ на безперервне лікування у разі затримання працівниками поліції ГУНП в Одеській області:

- ! Регіональною командою протидії порушенням прав вразливих груп Одеської області виявлено, що в м. Одеса, за адресою вул. Л.Толстого, 2 не функціонує обласний наркологічний диспансер. Саме цей медичний заклад та зазначена адреса вказані як медична установа, до якої мають звертатися працівники поліції у разі затримання осіб, котрі є пацієнтами замісної підтримувальної терапії, для забезпечення їм безперервного

лікування. Така вимога визначена Порядком взаємодії закладів охорони здоров'я, органів внутрішніх справ, слідчих ізоляторів і виправних центрів щодо забезпечення безперервності лікування препаратами замісної підтримувальної терапії, затвердженим спільним наказом Міністерства охорони здоров'я, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства юстиції України та Державної служби України з контролю за наркотиками від 22 жовтня 2012 року № 821/937/1549/5/156 (далі — Порядком)⁹².

Відповідно до вимог Порядку у разі затримання поліцією особи, яка є пацієнтом ЗПТ, черговий органу поліції протягом трьох годин зобов'язаний поінформувати керівника найближчого за місцезнаходженням ЗОЗ згідно з Переліком закладів охорони здоров'я, де впроваджена замісна підтримувальна терапія, а також забезпечити доставлення таких затриманих для отримання ЗПТ чи для проведення детоксикації відповідно до призначення лікаря-нарколога до відповідного ЗОЗ.

Фактично за зазначеною в наказі адресою (м. Одеса, вул. Л.Толстого,2) такий медичний заклад відсутній, а вказані у наказі номери телефонів ((096) 932-04-66, (0482) 26-79-59, 26-69-87) недійсні.

Таким чином, у разі затримання поліцією особи, яка потребує безперервного лікування препаратами ЗПТ, недостовірні відомості щодо адреси розташування та телефонів ЗОЗ, де впроваджена ЗПТ, створюють підстави для переривання такого лікування.

З метою з'ясування, яким саме чином забезпечується безперервність лікування учасників ЗПТ, регіональною командою Голови ГУНП в Одеській області направлено запит із вимогою поінформувати, до якого ЗОЗ й у який термін звертається поліція при затриманні осіб, які перебувають на програмі ЗПТ, для забезпечення їм безперервності лікування препаратами ЗПТ або проведення детоксикації.

У відповіді, наданій на зазначений запит Управлінням карного розшуку ГУНП в Одеській області, зазначено, що справді, у разі затримання пацієнтів ЗПТ поліція керується Положенням, а замісна підтримувальна терапія впроваджена, окрім інших ЗОЗ, в Одеському обласному наркологічному диспансері (м. Одеса, вул. Л.Толстого, 2).

Таким чином, підтверджено, що поліція області справді керується Положенням, в якому зазначені недостовірні відомості щодо телефонів та місця розташування медичного закладу.

92 Наказ № 821/937/1549/5/156 «Про затвердження Порядку взаємодії закладів охорони здоров'я, органів внутрішніх справ, слідчих ізоляторів і виправних центрів щодо забезпечення безперервності лікування препаратами замісної підтримувальної терапії» [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1868-12>.

Окрім цього, з метою з'ясування фактів переривання ЗПТ, пов'язаних із затриманням поліцією (взяттям під варту), 17 травня 2016 року Голові ГУНП в Одеській області до Департаменту охорони здоров'я та соціального захисту населення Одеської обласної державної адміністрації направлені відповідні запити. У відповідь на зазначені запити ГУНП в Одеській області повідомлено, що жоден учасник замісної підтримувальної терапії з початку року затриманий не був.

Водночас у своїй відповіді Департамент охорони здоров'я та соціального захисту населення облдержадміністрації зазначив, що протягом поточного року офіційної інформації щодо затримання або взяття під варту пацієнтів замісної підтримувальної терапії не надходило, лікарі-наркологи на консультації до органів внутрішніх справ та слідчих ізоляторів не викликалися. За усною інформацією родичів, протягом поточного року 3 пацієнти припинили отримувати замісну підтримувальну терапію у зв'язку із взяттям під варту. Зазначена інформація була частково підтверджена під час перевірки ізолятора тимчасового тримання м. Одеси працівниками Відділу спеціальних проваджень Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Зокрема, під час перевірки виявлено, що 07 лютого 2016 року в ІТТ Одеського МУ надавалась допомога учаснику замісної підтримувальної терапії.

Таким чином, виявлено, що поліція не тільки керується відомчими наказами, які містять недостовірну інформацію, але й взагалі не орієнтується, чи забезпечується безперервне лікування пацієнтів ЗПТ під час їхнього затримання та поміщення до спеціальних установ поліції.

З метою посилення захисту прав осіб, які є пацієнтами ЗПТ, у четвертому кварталі року регіональною командою Одеської області заплановано провести круглий стіл, під час якого роз'яснити порядок дій задля забезпечення безперервного лікування зазначеної категорії осіб. Участь у заході візьмуть представники ГУНП в Одеській області, Управління забезпечення прав людини Національної поліції України, керівник Регіонального центру безоплатної вторинної правової допомоги в Одеській області, представники ЗОЗ, де впроваджена ЗПТ, сервісних організацій, регіональної команди та Експертного центру з прав людини.

Попередньо вже проведена робоча зустріч із регіональним представником Управління забезпечення прав людини в Одеській області та лікарем-наркологом, головою благодійного фонду «Веселка»⁹³, на якій узгоджений

93 Совместно за права человека по защите уязвимых групп [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.odcrisis.org/sovместno-za-prava-cheloveka/>.



порядок наступних дій з метою проведення згаданого круглого столу з питань забезпечення прав вразливих груп.

Позитивні наслідки дій регіональної команди:

- продемонстрований приклад активного сприяння посиленню прав учасників ЗПТ не шляхом реагування на конкретні порушення, а шляхом їх запобігання;
- виявлені системні порушення, які в перспективі можуть стати причиною переривання безперервного лікування пацієнтів ЗПТ;
- напрацьований алгоритм виявлення порушень прав пацієнтів ЗПТ шляхом направлення інформаційних запитів та аналізу отриманої інформації;
- налагоджена співпраця з Управлінням забезпечення прав людини Національної поліції України в Одеській області;
- окреслений перспективний план подальших дій регіональної команди з метою посилення захисту прав вразливих груп населення;
- перевірена на практиці ефективність роботи регіональної команди протидії порушенням прав вразливих груп населення.

Залучення регіонального представника Управління забезпечення прав людини нацполіції України до розслідування порушення прав учасника ЗПТ (затримання, протиправне тримання та вимагання зізнання у вчиненні злочину) працівниками поліції Сумської області⁹⁴:

! До регіональної команди за допомогою звернулись двоє мешканців міста Суми, Іван та Анатолій (імена змінені), один з яких є пацієнтом програми ЗПТ. 11 жовтня чоловіки поверталися з дачі одного із них. Дорогою додому їх зустріли працівники поліції, котрі доставили хлопців до райвідділу. У райвідділі їх протиправно протримали майже добу, погрозами та насиллям вимагали визнання у вчиненні крадіжок. Після того, як інформація про їхню причетність до крадіжок не підтвердилась, чоловіків просто відпустили, навіть не вибачившись.

З метою більш ефективного реагування на виявлені порушення регіональна команда вперше звернулась до представника новоствореного Управління забезпечення прав людини Національній поліції в Сумській області Аліни Курової. Після майже 3-х годинного спілкування з чоловіками разом виробили алгоритм подальших дій для захисту представників вразливих груп, права яких були порушені працівниками

⁹⁴ Регіональна команда протидії порушенням прав вразливих груп зміцнює партнерство [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.clubchance.org.ua/content/558>.

міського відділу НПУ. Постраждалі від поліцейського свавілля чоловіки написали заяви на представника Управління забезпечення прав людини. Під час проведеної ним попередньої перевірки знайшла підтвердження отримана від постраждалих інформація. Наразі розглядається питання щодо ініціювання службового розслідування за встановленими фактами.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Спектр порушень прав вразливих верств населення надзвичайно широкий. До найбільш поширених **видів зловживань** щодо цієї категорії осіб з боку правоохоронців можна віднести такі:

- незаконне застосування фізичного та психологічного насильства;
- порушення права на приватність;
- порушення права на медичну допомогу;
- порушення права на правову допомогу;
- використання стану абстинентного синдрому та наркотичного сп'яніння з метою отримання свідчень;
- незаконне дактилоскопіювання;
- фальсифікації матеріалів кримінальних справ проти наркозалежних;
- незаконні затримання;
- незаконний особистий огляд на вулиці;
- сексуальне насильство;
- розголошення відомостей про наявність небезпечних хвороб;
- вимагання грошей;
- незаконний обшук житла;
- обмеження доступу до сайту ЗПТ;
- провокації з метою притягнення до відповідальності;
- вилучення та огляд наркотиків як доказів не на місці затримання, а в райвідділі за присутності «своїх» понятих;

- протиправні вимоги та отримання конфіденційної інформації стосовно наркозалежних осіб;
- безпідставні перевірки діяльності закладів охорони здоров'я, задіяних до впровадження замісної підтримувальної терапії, та перешкоджання діяльності цих закладів;
- порушення привілеї від самообвинувачення — права не давати показання щодо себе, членів сім'ї, близьких родичів;
- проведення процесуальних дій з особами, доставленими до правоохоронних органів у непередбачених для цього приміщеннях;
- позбавлення можливості перехресного допиту осіб, які брали участь в оперативних закупівлях, з метою приховування провокації злочину;
- порушення процесуальних прав при проведенні досудового розслідування в кримінальних провадженнях;
- шантаж з метою заволодіння майном;
- порушення права на справедливий суд;
- притягнення до кримінальної відповідальності на підставі доказів, отриманих у результаті незаконного проведення слідчих (розшукових) дій;
- порушення права на інформацію;
- дискримінація за ознакою здоров'я;
- приниження і примус до дій, що принижують людську гідність;
- загрози та шантаж.

Аналіз попередніх досліджень та вивчення думки експертів дали змогу встановити такі **причини порушень** прав вразливих груп:

- формування статистичних даних відомства;
- слабка матеріально-технічна база підрозділів експертно-криміналістичної служби;
- маргінальне становище вразливих груп та високий рівень стигматизації;
- мотивація матеріального збагачення працівників поліції за рахунок наркозалежних та ПКС;
- безкарність працівників поліції, котрі порушують права вразливих осіб;
- репресивне законодавство;
- байдужість суспільства;

- розвинена корупція у лаві правоохоронних органів;
- жага до задоволення сексуальних потреб (щодо ПКС);
- прийняття судами доказів, отриманих у результаті тортур;
- зростання злочинності;
- порушення прав самих працівників міліції (поліції);
- бездіяльність прокуратури;
- традиція в роботі міліції (поліції);
- недосконалість законодавства;
- слабкий контроль курівництва за діями підлеглих;
- низький професійний і культурний рівень самих правоохоронців;
- поганий професійний відбір.

Наслідки порушень прав вразливих груп мають масштабний та іноді трагічний характер:

- безкарність безчесних правоохоронців;
- укріплення корупції;
- низький рівень правосвідомості та витрачання значних бюджетних коштів на виплату компенсацій за рішеннями Європейського суду з прав людини проти України;
- ув'язнення вразливих осіб за дії, яких вони не вчиняли;
- погіршення стану здоров'я наркозалежної особи та, навіть, смерть, внаслідок ненадання вчасної медичної допомоги та переривання інших видів лікування (включаючи ЗПТ);
- обмеження доступу до певних лікарських засобів;
- стрімке зростання кількості наркозалежних та ВІЛ-інфікованих;
- зміна місця проживання внаслідок переслідувань з боку правоохоронців;
- безпідставні порушення кримінальних проваджень;
- безпідставні притягнення до адміністративної відповідальності;
- відмова від подальшої участі у ЗПТ;
самогубства вразливих;
- незаконне заволодіння майном вразливих осіб правоохоронцями;
- економічні наслідки для держави;
- погіршення криміногенної ситуації в країні.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Уряду України спрямувати свої зусилля на розробку і прийняття
**КЕРІВНИХ ПРИНЦИПІВ ГУМАНІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ЛЮДЕЙ,
ЯКІ ВЖИВАЮТЬ НАРКОТИКИ,**

на впровадження законів і практик, які на основі дотримання прав людини унеможливлювали би будь-які прояви дискримінації, насильства щодо наркозалежних осіб і забезпечували їхній захист відповідно до законодавства



**ЗАХИСТИТИ ПЕРСОНАЛЬНІ
ДАНІ ТА МЕДИЧНУ
ІНФОРМАЦІЮ**

про людей, котрі вживають наркотики, і учасників програм замісної терапії від передавання цих даних до правоохоронних органів



**ЗАБЕЗПЕЧИТИ
КОНФІДЕНЦІЙНІСТЬ**

усіх видів лікування наркозалежності



забезпечити право вразливих осіб на **БЕЗКОШТОВНУ І ЯКІСНУ ПРАВОВУ ДОПОМОГУ**



**ПОСИЛИТИ КОНТРОЛЬ
ЗА ПРОТИПРАВНИМИ
ДІЯМИ ПРАЦІВНИКІВ**
правоохоронних органів стосовно людей, котрі вживають наркотики, і учасників програм замісної терапії



виробити механізми, пов'язані із забезпеченням особистої **БЕЗПЕКИ І ГАРАНТІЙ КОНФІДЕНЦІЙНОСТІ**, що дадуть змогу особам, які вживають наркотики, безбоязно повідомляти про випадки насильства



підвищити ефективність розслідування неправомірних дій, включаючи факти застосування насильства, з боку співробітників правоохоронних органів щодо вразливих осіб, і **ПРИТЯГАТИ ВИННИХ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ**



ПРОВОДИТИ НАВЧАННЯ
для співробітників правоохоронних органів з питань, пов'язаних з уживанням наркотиків, ВІЛ-інфекцією та секс-бізнесом, а також з юридичних та правозахисних питань



сприяти тому, щоб працівники правоохоронних органів надавали підтримку споживачам наркотиків та секс-працівникам, необхідну для їхньої **УЧАСТІ В ПРОГРАМАХ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я**



**ПРОВОДИТИ ОСВІТНІ
ЗАХОДИ**
з правової тематики серед осіб, котрі вживають наркотики

ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ ПОРУШЕННЯМ ПРАВ ВРАЗЛИВИХ ГРУП З БОКУ ПРАВООХОРОНЦІВ

ДЕКРИМІНАЛІЗУВАТИ ВИКОРИСТАННЯ І ЗБЕРІГАННЯ НЕВЕЛИКОЇ КІЛЬКОСТІ НАРКОТИКІВ

для особистого вживання, переглянути таблицю розмірів наркотичних засобів, за незаконний обіг яких настає кримінальна відповідальність, з метою введення адекватних величин

усунути **ВНУТРІШНІ СИСТЕМНІ БАР'ЄРИ** при реєстрації злочинів

перенести центр уваги поліції на переслідування **НАЙБІЛЬШ СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИХ ДІЯНЬ**

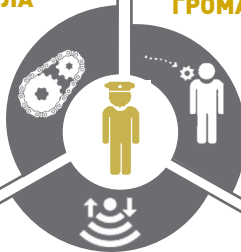
створити **НЕЗАЛЕЖНІ ДЖЕРЕЛА ВІДОМОСТЕЙ** про рівень злочинності та активності правоохоронних органів

забезпечити **БЕЗПОСЕРЕДНЮ УЧАСТЬ** представників вразливих груп у захисті своїх прав, у тому числі **У СКЛАДІ РЕГІОНАЛЬНИХ МЕХАНІЗМІВ** (регіональних команд протидії порушенням прав вразливих груп населення)

наблизити правоохоронну діяльність **ДО ПОТРЕБ ГРОМАДЯН І КОНКРЕТНИХ СПІЛЬНОТ**

підвищити рівень **ПІДЗВІТНОСТІ ПОЛІЦІЇ ГРОМАДЯНАМ**

ПІДВИЩИТИ РІВЕНЬ ДОВІРИ ГРОМАДЯН до правоохоронних органів

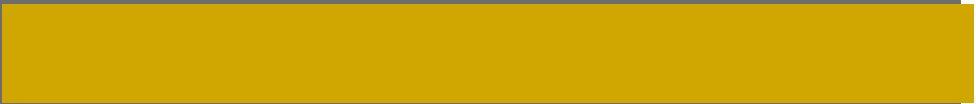


підвищити ефективність роботи поліції, переорієнтувати її діяльність на **ПРОФІЛАКТИКУ ПРАВОПОРУШЕНЬ**, перенаправлення правопорушників до програм медико-соціальної допомоги і замінити «плани розкриття» правопорушень індикаторами щодо соціальної інтеграції та зниження злочинності

проводити **РЕГУЛЯРНІ НАВЧАННЯ** та підвищення кваліфікації правоохоронців відповідно до вимог сьогодення

регулярно **ПІДВИЩУВАТИ ПРАВОСВІДОМІСТЬ** вразливих груп

проводити **АДВОКАЦІЙНІ ТА ПРОСВІТНИЦЬКІ ЗАХОДИ** для суспільства



ДОДАТОК

СКЛАД РЕГІОНАЛЬНИХ КОМАНД протидії порушенням прав вразливих груп населення

РЕГІОНАЛЬНА КОМАНДА СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ



ЗАГРЕБЕЛЬНИЙ
Олексій Семенович

Керівник сервісної організації,
координатор команди

Сумська обласна громадська організація
«Клуб «Шанс»

www.facebook.com/sumy.shans



ВОЛОБУЄВА
Валентина Григорівна

Адвокат

Заступник директора Регіонального центру
з надання безоплатної вторинної правової
допомоги у Сумській області

www.facebook.com/profile.php?id=100005465355022



КРИВУЛЬКО
Андрій Ігорович

Журналіст

редактор веб-порталу <http://topkonotop.com/>

www.facebook.com/A.Krivulko



ДЕЙНЕКА
Владислав

Волонтер, громадський активіст

www.facebook.com/vladushka82



ДУШКО
Олександр

Соціальний працівник

Сумська обласна громадська організація
«Клуб «Шанс»

www.facebook.com/profile.php?id=100008297435854



БУКІН
Андрій Васильович

Юрист

Незалежний експерт

www.facebook.com/bukin.andrij



КАРПЕНКО
Ольга

Журналіст

Незалежний експерт



КІР'ЯНОВ
Віктор

Волонтер, громадський активіст

■ РЕГІОНАЛЬНА КОМАНДА ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ



КУЦЕНКО
Володимир Вікторович

Адвокат – координатор команди

Юрист Херсонського обласного благодійного фонду «Мангуст»

www.facebook.com/vladimir.kytsenko



ЄЛИСЄЄВА
Марина Ігорівна

Адвокат

Керівник Херсонського регіонального центру надання безоплатної вторинної правової допомоги

www.facebook.com/yelysieieva



ТРОПІНА
Оксана Леонідівна

Зв'язки із ЗМІ

Регіональний координатор взаємодії з громадськістю Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини

www.facebook.com/oksana.nw



ЛИСАК
Алім Олексійович

Волонтер, громадський активіст

Психолог Херсонського обласного благодійного фонду «Мангуст»

www.facebook.com/AA.Lusak

■ РЕГІОНАЛЬНА КОМАНДА КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ



БАГІРЯН
Еміль Бори́кович

Адвокат – координатор команди

Адвокатське об'єднання «Правова допомога»
адвокат БО «ВБО «Легалайф-Україна»»
www.facebook.com/centrprava



ІСАЄВА
Наталія Сергіївна

Керівник сервісної організації

Директор БО «ВБО «Легалайф-Україна»»
www.facebook.com/Nata.Isaieva



СІДОРОВА
Олена Федорівна

Журналіст

Редактор газети «Кіровоградська правда»,
журналіст сайту «Кіровоградська правда»
Всеукраїнська молодіжна громадська
організація «Фундація Регіональних
Ініціатив», керівник медіа-служби
www.facebook.com/elena.sidorova.1671



ГОРЮНОВ
Максим Юрійович

Волонтер, громадський активіст

ТОВ «КЛЮЧОВІ СИСТЕМИ»,
волонтер КОБО «Відкрите Серце», ІГ ЗПТ
www.facebook.com/profile.php?id=100007053669873



РОМАДАНОВА
Тетяна Вікторівна

Адвокат

м. Кіровоград, вул. Дворцова, 29/32
індивідуальна адвокатська діяльність
«Харківська правозахисна група»
www.facebook.com/zvezda.vostochnaya



ОСТАПОВ
Олександр Іванович

Керівник сервісної організації.

Керівник обласного благодійного фонду
«Повернення до життя»
www.facebook.com/Olexaost

■ РЕГІОНАЛЬНА КОМАНДА ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ



ЛОГОЙДА
Тетяна Василівна

Координатор – адвокат

Адвокат Регіонального центру НБВПД
в Дніпропетровській області;
Керівник Дніпропетровського відокремленого
підрозділу ГО «Всеукраїнське об'єднання адвокатів,
які надають безоплатну правову допомогу»
www.facebook.com/tatiana.logojda



ДЬОМІНА
Мирослава Володимирівна

Адвокат

Адвокат Регіонального центру НБВПД в
Дніпропетровській області;
Член Дніпропетровського відокремленого
підрозділу ГО «Всеукраїнське об'єднання адво-
катів, які надають безоплатну правову допомогу»
www.facebook.com/miroslava.dyomina



ЖИХ
Віктор Володимирович

Журналіст

Громадська організація «Антикорупційний комітет Дніпропетровської області»,
(приватний підприємець)
www.facebook.com/profile.php?id=100000983826768



БЄЛАНОВ
Ігор Вікторович

Волонтер, громадський активіст

Ініціативна група пацієнтів ЗПТ
переселенців у м. Дніпропетровськ.
<https://www.facebook.com/ibelanov>



СОЛОВЕЙ
Олег Володимирович

Правозахисник

Юрисконсульт ГО "Дерево життя" (віл-сервіс)
www.facebook.com/profile.php?id=100004725302529

БЄЛАНОВА
Еліна Василівна

Волонтер, громадський активіст

Ініціативна група пацієнтів ЗПТ переселенців
у м. Дніпропетровськ
www.facebook.com/profile.php?id=100004971558241&fref=ts

КАЛИНИЧЕНКО
Світлана Миколаївна

Керівник сервісної організації

Керівник громадської організації
«Дорога життя Дніпро»
www.facebook.com/Дорога-жизни-Днепр-412860438882602/

■ РЕГІОНАЛЬНА КОМАНДА ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ



МАРКОЧЕВА
Наталія Вікторівна

Адвокат – координатор команди

ГО "Об'єднання адвокатів, які надають
безоплатну правову допомогу",

Адвокатське об'єднання "МІТРАС", засновник
www.facebook.com/nataliyayurist



ЧЕРНИШОВА
Олена Олександрівна

Журналіст

"Одеський кризовий медіа центр"

[www.facebook.com/profile.
php?id=100009746628848](http://www.facebook.com/profile.php?id=100009746628848)



ГЕНРИХ
Репп Анатолійович

Правозахисник

виконавчий директор ГО "Джерела права"

www.facebook.com/Genrikh.Repp?fref=ts
<http://vk.com/club38623521>



КОТОВИЧ
Альбіна Олегівна

Правозахисник

керівник ГО "Сонячний круг"

[www.facebook.com/profile.
php?id=100005951897632](http://www.facebook.com/profile.php?id=100005951897632)



КОЗАК
Володимир

Правозахисник

Голова правління ВБР «Рух в підтримку колишніх в'язнів України»

Всеукраїнська благодійна організація «Подолання»

<https://www.facebook.com/vladimir.p.kozak>



ПОТОПАЛЬСЬКИЙ
Сергій Миколайович

Адвокат

Адвокатське об'єднання "МІТРАС"

<https://www.facebook.com/sergei.potopalskii>



КІЦЕНКО
Наталія Анатолівна

Представник сервісної організації

Одеський благодійний фонд "Дорога до дому"

<http://vk.com/the.way.home>

АФАНАСІАДІ
Тетяна Володимирівна

Керівник об'єднання неурядових організацій Одеської області «Разом за життя»

■ РЕГІОНАЛЬНА КОМАНДА ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ



КОЛОМІЄЦЬ Валерія Рудольфівна

Адвокат – координатор команди

Адвокатське об'єднання Бачинський,
Коломієць та партнери;

Регіональний центр з надання БПД у
Львівській області

www.facebook.com/kolomiets.valery



КОНОНЧУК Ольга Володимирівна

Працівник сервісної організації

Львівське обласне відділення
«Всеукраїнська мережа ЛЖВ»

www.facebook.com/olynza.kononchuk



СЕНЬКО Микола Миколайович

Адвокат

Адвокатське об'єднання «Львівське обласне
об'єднання адвокатів»

www.facebook.com/mykola.senko



ОЩИПОК Володимир Степанович

Адвокат

Регіональний центр з надання безоплатної
вторинної правової допомоги у Львівській
області. НМГО «Громадський контроль»

www.facebook.com/volodymyr.oshchypok

Науково-практичне видання

ДОТРИМАННЯ ПРАВ ВРАЗЛИВИХ ГРУП НАСЕЛЕННЯ (наркозалежні та працівники комерційного сексу) у діяльності правоохоронних органів

АНАЛІТИЧНИЙ ЗВІТ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Авторський колектив:

Юрій БЕЛОУСОВ
Злата ШВЕЦЬ
Віктор СЕМЕНЮК
Віктор ЧУПРОВ
Сергій ШВЕЦЬ

Літературна редакція тексту:

Фаїна КОЗИРЄВА

Підписано до друку 29.11.2016.
Гарнітура Din. Формат 70х100/16.
Формат 70х100/16. Ум.-друк. арк. 7,8.

Папір офсет. Друк офсет.
Наклад 500 прим.
Замовл. № 0461.

Видавець – Паливода Алла Володимирівна
03061, м. Київ, пр-т Відрадний, 95/Е; тел./факс (044) 351-21-91
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції (серія ДК № 283 від 18.12.2000)

Віддруковано в друкарні ФОП ПАЛИВОДА А. В.
03061, м. Київ, пр-т Відрадний, 95/Е; тел./факс (044)351-21-90